

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет історії та філософії
(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра всесвітньої історії
(повна назва кафедри)

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»
на тему: **«Беда Вельмишановний – дослідник природи та історик»**
«Bede the Venerable as nature explorer and historian»

Виконав: студент денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Ніщун Владислав Вікторович

Керівник к.і.н., доц. Немченко _____

Рецензент д.і.н., проф. Діанова Н. М.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ від _____ 2021 р.

Завідувач кафедри

_____ Гребцова І. С.
(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № 1
протокол № _ від _____ р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою
ECTS/ бали)

Голова ЕК

_____ Гребцова І. С.
(підпис)

Зміст

Вступ	3
Розділ 1: Життєвий та творчий шлях Беди Вельмишановного	7
1.1. Походження та початок його чернецтва.....	7
1.2. Зрілість та смерть. Шанування та пам'ять	9
1.3. Головні напрямки наукової діяльності Б. В.	12
Розділ 2: Природничі та астрономічні студії Беди Вельмишановного	25
2.1. Есхатологія	25
2.2.Трактат «Про природу речей»	26
2.3. Історична та астрономічна хронологія	30
Розділ 3. Історія та вплив його праць на формування освіти в середньовіччі ...	35
3.1. Історичні праці Беди Вельмишановного	35
3.2. Рукописна традиція та друковані видання	45
3.3. Інтелектуальний вплив його праць	47
Висновки	55
Список джерел та літератури	60

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток сучасної історичної науки обумовлює створення нових векторів її розвитку. Зокрема на сьогоднішній день популярними напрямками є мікроісторія та історія особистості.

На данному етапі розвитку історичної науки відомо багато досліджень, які стосуються ролі однієї людини в історії розвитку людського суспільства. З кожним роком таких досліджень стає все більше. Актуальним є життєпис відомих людей – митців, правителів та полководців. Ми вирішили звернути свою увагу на видатного культурного діяча, який мав великий вплив на людське суспільство в період Раннього Середньовіччя. Завдяки доступним нам методам ми намагалися розглянути життєвий шлях та творчість одного з найвидатніших церковних діячів – Беди Венерабіліса, якого справедливо називають одним з «батьків Середньовіччя». Таким чином виділити характерні риси, які були притаманні науковим та релігійним поглядам того часу, а також їх вплив на погляди наступних поколінь.

В своїй роботі ми перш за все намагалися акцентувати увагу на всебічному розгляді наукових праць Беди Венерабіліса та який вплив вони мали на розвиток європейської науки та богослов'я.

Подальший розвиток своєї роботи вбачаємо в дослідженні взаємозв'язків праць Беди Венерабіліса з працями наступних поколінь, виявленні новизни його поглядів для того часу.

Мета дослідження полягає у вивченні біографії та аналізу праць Беди Венерабіліса.

Відповідно до поставленої мети розв'язуються такі дослідницькі завдання:

- визначити стан історіографічної розробки теми, дослідити джерельну базу;
- окреслити понятійний апарат та теоретико – методологічні засади дослідження;

- дослідити життєвий шлях Беди Венерабіліса;
- визначити основні наукові та релігійні погляди Беди;
- охарактеризувати інтелектуальну спадщину Беди Венерабіліса.

Об’єкт дослідження: культура Західної Європи доби раннього Середньовіччя.

Предмет дослідження: життя та творчість Беди Вельмишановного.

Територіальні межі дослідження охоплюють Англію, зокрема графство Тайн – енд – Уір, на території якого знаходився монастир Петра та Павла, при якому служив Беда Вельмишановний.

Хронологічні рамки дослідження визначаються роками життя Беди Венерабіліса – 672 – 735 рр.

Робота ґрунтується на таких **методах дослідження**, як метод абстрагування для виокремлення вагомих для дослідження явищ та ототожнення схожих, на думку автора, елементів. Також був застосований аналітичний метод для ширшого розгляду явищ, що вивчаються. Причинно – наслідковий аналіз – для виявлення взаємозв’язків явищ з історичними процесами. Метод розщеплюючої дедукції, який дозволяє виділити погляди Беди окремо від наукових тенденцій того часу.

Цілісний підхід дозволив розглядати праці Беди Венерабіліса, не лише як наукові чи богословські твори, а також як вид мистецтва. Що дозволило краще оцінити його творчість та визначити інтелектуальний вплив на послідовників. Принцип об’єктивності є невід’ємною частиною дослідження, бо допомагає абстрагуватися від особистих домислів та переконань, глибше зазирнути в суть речей, розглянути з різних точок зору, навіть нестандартних. Метод дихронного аналізу та метод синхронного аналізу, як його частини були застосовані для виділення тотожних явищ та виявлення причин їх зміни. Цивілізаційний підхід дозволив розглядати життєвий та творчий шлях Беди Венерабіліса, як частину загальноєвропейського процесу розвитку людської культури, що дозволило краще оцінити його внесок в цей процес. Ціннісний

підхід було використано для розуміння релігійних уявлень того часу шляхом аналізу творчості монаха.

Для роботи з літературою було використано історіографічний та джерелознавчий аналізи, які допомогли в підборі літератури. Метод систематизації для структурування та організації отриманої інформації.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані для подальших досліджень, що стосуються культури Англії періоду Раннього Середньовіччя. Також матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці до лекційних та семінарських занять з всесвітньої історії, історії Середніх віків та історії середньовічної Англії.

Аналіз джерел та літературної бази. Для написання дипломної роботи залучено роботи сучасних авторів, які досліджували, критикували та писали коментарі до його праць та вивчали його життя, про яке відомо не так вже й багато. Про життя та творчу спадщину Беди ми можемо дізнатися у фахівців, які працювали над цією тематикою. Особливо змістовним є спеціальне дослідження В. В. Зверєвої «Нове сонце на Заході: Беда Високоповажний та його час», де аналізуються майже усі його праці[11], також ця авторка працювала над роботами і у вузькому спектрі, наприклад [13]. Вирізнялися також такі автори, як Петров В. В, Петрова М. С., Ненарокова М. Р, які дослідили різні напрямки творчості Беди, його наукові праці, церковні труди та історичну пам'ять.

Особу групу складають довідкові матеріали. До них слід віднести статті в енциклопедіях, у яких міститься інформація про Беду Вельмишановного та його творчу спадщину. Церковні праці, збірки критики та коментарів “Глебов А. Г. Религия и церковь в Англии в средние века / А. Г. Глебов // Православная энциклопедия” та “Фокин А. Р. Беда Достопочтенный // Православная энциклопедия. — М. : Церковно – научный центр «Православная энциклопедия», 2002. — Т. IV: Афанасий — Бессмертие” [27,28] і одну, яка було присвячена збірці робіт різних авторів, які працювали над його

природничими та астрономічними студіями «Беда Достопочтенный» // Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А.М.Прохоров. — 3 – е изд. — М.: Советская энциклопедия” [29].

Структура роботи відповідає меті та завданням дослідження, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та додатків.

В I Розділі йдеться про біографію Беди Вельмишановного, розглядається його походження, освіта та шлях до чернецтва. Також в розділі описуються основні напрямки наукової діяльності Беди. Також висвітлюється вшанування пам’яті ченця.

В II розділі висвітлено природознавчі студії Беди Вельмишановного. Особлива увага приділена трактату «Про природу речей», яка є фундаментальною працею з цих питань.

III Розділ містить аналіз його історичних праць, насамперед його «Церковної історії народу Англів». І також вплив на розвиток освіти у середньовіччі.

Розділ 1

ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ БЕДИ ВЕЛЬМИШАНОВНОГО

У розділі розглядається життєвий шлях найвідомішого вченого свого часу – Беди Вельмишановного. Його становлення як ченця, великого вченого та просто людини яка хотіла понад усе допомогти зрозуміти звичайним людям цей світ та пізнати у простому виді науку. Також тут розповідається по основний напрям його праць, а саме трактати пов'язані з церквою.

1.1. Походження та початок його чернецтва. Беда народився приблизно в 672 або 673 році [1, с. 6] про своє походження або батьків ніколи не згадував. Хоча Дж. Кемпбелл і А. Такер доводили знатне походження Беди або його спорідненість з Бенедиктом Біскоп або Кеолфрідом, на думку Дж. Брауна, для цього немає ніяких підстав. Одним з найважливіших доказів є його невисоке становище в монастирській ієрархії: в ті часи особи знатного або королівського походження швидко досягали сану абата або єпископа. Згідно пізнім переказами, він з'явився на світ в селі Монктон, розташованому на землях подвійного монастиря св. Петра і Павла в Ярроу. В «Церковній історії» він сам стверджував, що у віці семи років родичі віддали його в навчання монахам [1, с. 7 – 8].

Обитель була влаштована по гальським і італійським зразкам, мала у своєму розпорядженні велику бібліотеку, а її статут ґрунтувався переважно на правилах св. Бенедикта. Одним з чудес монастирської бібліотеки був повний текст Біблії, переписаний в одній книзі, "Codex Grandior" з віварійської бібліотеки Кассиодора, привезений в Нортумбрию близько 679 або 680 роке [6, с. 12 – 15]. Завдяки зусиллям абата Кеолфріда в обителі був створений скрипторій, з якого вийшли три копії повного латинського перекладу Біблії блаж. Ієроніма. Однією з них був Аміатінській кодекс, в переписуванні якого, цілком можливо, брав участь і Беда. Однією з найважливіших особливостей обителі в Ярроу був дух рівності і невтручання влади у внутрішні справи

обителі. За встановленими засновником – Бенедиктом Біскоп – порядкам (підкріпленим грамотою Папи Римського) знатність роду або колишнє соціальне положення не повинні були впливати на відносини всередині обителі, монахи якої вважалися братами перед Богом. Абат не повинен був ні видом, ні віддавати шану відрізнятися від іншої братії, а його авторитет і походження не мали привести до передачі посади у спадок. Про все це з великим задоволенням писав сам Беда.

У житті намісника Кеолфріда зберігся примітний епізод: близько 681 року вибухнула епідемія чуми, причому в Ярроу з усієї братії залишилися в живих лише отець – настоятель і хлопчик – послушник. Втративши братії, Кеолфрід зважився зберегти весь цикл богослужіння і читання Псалтиря без антифон протягом доби, крім вечірні та утрени, але не зміг витримати цього більше тижня. Тоді він благословив послушника, і вони удвох служили за повним чином, поки не прийшла допомога. Існує обгрунтоване припущення, що цим послушником був сам Беда [13, с. 12 – 13].

Освіту Беда, безсумнівно, отримав в рідній обителі, і вона було найкращим для його часу і країни. Крім абатів Бенедикта Біскоп і Кеолфріда, він згадував тільки одного наставника – Трумберта, «який дав мені Писання» [1, с. 18]. Абатство Ярроу було відомо тісними зв'язками з Римом і Галлією, крім того, багато братів вийшли з соборної Кентерберійської школи, також заснованої вихідцями з Італії. Коло читання Беди, реконструйоване на основі його праць, був надзвичайно широким та поглибленим. Володіючи грецькою мовою, він добре знав і східних Отців Церкви, що було на латинському Заході величезною рідкістю [13, с. 18 – 20]. Крім обов'язкового для всіх Священного Писання, Беда читав праці блаженного Ієроніма Стридонського, блаж. Августина, св. Григорія Великого, св. Амвросія Медіоланського, св. Кипріяна Карфагенського, зі східних: св. Василя Великого, св. Григорія Богослова, св. Афанасія Великого. Відомі Беда житія святих належали перу св. Афанасія Великого, Павлина Ноланському, Сульпиція Півночі, Поссідія. Згадував він

«гомлії» Орігена і деякі праці Григорія Назіанзіна – в перекладі Руфіна. Він читав історичні праці Йосипа Флавія, Григорія Турського, Марцеллін комита, Евтропія, Орозія, Євсевія Кесарійського (також в латинському перекладі Руфіна). Судячи з підрахунками Дж. Брауна, Беда користувався приблизно половиною з 30 граматик і риторичних трактатів, відомих в той час в Англії та Ірландії. Він мав уявлення про енциклопедичні праці Плінія і Ісидора Севільського. Він також був начитаний і в поезії: з християнських поетів йому були відомі Пруденцій, Ювенк, Седулій, Венанцій Фортунат, Аратор. Втім, слідом за Григорієм Великим, Беда несхвально ставився до світської («язичницької») літературі і якщо і цитував рядки Лукреція, Варрона, Горація, Саллюстія і Овідія, то робив це по витягів, які наводяться у інших християнських авторів, іноді навіть без конкретної прив'язки [19, с. 23 – 27]. Головним джерелом такого роду був для нього Ісидора Севільського. Єдиним язичницьким поетом, якого точно читав Беда, був Вергілій – головний авторитет для Альдхельмом, але, ймовірно, Беда читав його в молодості і більш не вертався до його поем, оскільки всі цитати з «Енеїди» дано з помилками.

Крім рідного давньоанглійської, латинської та грецької мов Беда, мабуть, володів ще й ірландською. За оцінкою В. Ерліхмана, «його латинську мову майже бездоганну по чіткості граматичних конструкцій і простоті лексики і чітко відрізняється від штучного стилю пізньолатинської поезії, переобтяженої метафорами і складними фразами [1, с. 19 – 25]. У своїй мові, як і в стилі, він орієнтувався на латинь пізньої Імперії (перш за все на мову «Вульгати» св. Ієроніма) і на відміну від французьких і німецьких авторів наступного періоду, та й більш раннього часу, він майже не вживав варваризмів».

1.2.Зрілість та смерть. Шанування та пам'ять. Ймовірно, Беда рано проявив неабиякі здібності, оскільки (за власними словами) був висвячений у сан диякона в дев'ятнадцять років, за шість років до терміну, встановленого канонами. У 703 році, в тридцять років він був висвячений в сан пресвітера.

Головним його наставником і співрозмовником протягом 35 років був настоятель Кеолфрід (аж до його від'їзду до Риму в 716 році) [1, с. 34]. Життя Беди була виключно розміреною, повної молитовного споглядання і інтелектуальних занять, він ніколи не прагнув до високих посад і не займав посад у церковній ієрархії Нортумбрії. За все життя він лише двічі залишав обитель: один раз (близько 720 або 721 року) відвідав Линдисфарн і, можливо, в 733 році відвідав в Йорку свого учня і друга Егберта, єпископа Йоркського.

Обмеженість свого життєвого досвіду він цілком усвідомлював: так, в коментарі на Книгу Царств він писав про двох дружин Саула: «Як може судити про це той, хто не був одружений навіть на одній?» Виходячи з простого люду, Беда почувався незручно в королівських палацах. У своїх історичних працях він згадував про війни і інтригах королів, але, на відміну від царедворця Григорія Турського, не виявляв ні достатнього знання справи, ні інтересу до цієї теми [8, с. 28 – 31].

Захворівши в кінці життя, Беда навіть і тоді не залишав вчених занять, диктуючи переклад Євангелія від Іоанна на англосаксонську мову. Алкуїн наводив таку легенду: незважаючи на крайню слабкість, в кожному з годин, відведених для богослужіння, Беда неодмінно приходив до монастирської церкви, щоб співати в хорі. Коли його запитали про причини такого завзяття, він сказав:

«Я знаю, що ангели відвідують канонічні години і збори братів; що якщо вони серед братів не знайдуть мене? Хіба не стануть вони питати, де ж Беда? Чому ж він не прийшов для належного служіння разом зі своїми братами? » [1, с. 48 – 49].

Після недуги, що тривала 50 днів, Беда помер 26 травня 735 року – в день Вознесіння Господнього. Згідно з біографії Кутберта, він встиг надиктувати учням передсмертну пісню на давньоанглійській мові. Шанування Беди як святого від моменту його смерті було подвійним: з одного боку, він став місцевошанованим святом в Ярроу, набуття його нетлінних мощей

розглядалося в Середньовіччі як канонізація; відомо одне зцілення, зафіксоване традицією VIII століття (в віршах Алкуїна про «Святу Йоркську церкву»). З іншого боку, завдяки учням Беди – Кутберту і Егберту, а також Алкуїну (народившись в рік смерті святого [10, с. 33 – 39] він також вважав себе його учнем по духу), виникло уявлення про нього як про посередника в передачі Письма. Цей образ поширив Алкуїн, привізши в держава франків рукописи Беди.

Шанування Беди, мабуть, встановив саме Кутберт – наступний настоятель обителі Петра і Павла. Ідея святості вчителя, ймовірно, поширилася в колі церковних інтелектуалів, які використовували його праці. У IX столітті ім'я Беди було поміщено в ряд святих, поминаються в Фульдського обителі. Ім'я Беди було включено в календарі – мартирологи багатьох англійських монастирів, починаючи з IX століття. Між 1020 – 1030 роками його мощі були викрадені з Ярроу і перенесені в Галілейську каплицю Даремського собору після руйнування вікінгами його рідної обителі. Рано виникла і легенда про паломництво Беди в Рим: в XII столітті Вільям Мальмсберійській включив в текст «Діянь англійських королів» лист, нібито написаний Папою Римським Сергієм I абате Кеолфрїду, в якому пропонувалося негайно відправити «слугу Божого Беду Високоповажного» в Рим [13, с. 54 – 56]. Після норманського завоювання Англії ім'я Беди стало міцно асоціюватися з відродженням чернечого духу в Нортумбрії і втраченого аскетизму ранньої Церкви. Тому шанування Беди поширилося не тільки в середовищі бенедиктинців – його рідного ордена, але і серед цистерцианцев.

У «Божественної комедії» Данте Аліг'ері помістив Беду в четверту райське сферу Сонця разом з Боецієм, Павлом Орозієм, Исидором Севільський, Фомою Аквінським і царем Соломоном [14, с. 27 – 29]. Шанування Беди в середовищі християнських інтелектуалів трансформувалося разом зі змінами самої цієї середи. Величезному інтелекту і духовної спадщини Беди повинні були відповідати завдання загальноєвропейського масштабу. У XVII столітті

Дю Буле в своїй «Історії Паризького університету» описував баталії французьких і англійських студентів XV століття, причому останні вимагали привілейованого становища на тій підставі, що університет був заснований Бедою – їх співвітчизником. Папа Мартін V навіть направив в Париж легата, який, провівши розслідування, погодився, що Беда дійсно зупинявся у французькій столиці на шляху до Риму і дійсно заснував тут університет. Іншими словами, для підтвердження однієї легенди послужила інша. Кембриджський університет також проголосив Беду своїм батьком – засновником, а в XVII столітті всім бажаючим навіть показували будинок, в якому монах нібито зупинявся в місті. Мабуть, цьому сприяло і те, що саме в Кембриджі вийшло перше англійське зібрання творів Беди (1643) [13, с. 60].

У 1899 році Беда був канонізований папою Львом XIII, одночасно Католицька церква назвала його одним з «вчителів церкви». У 1978 році Беда був канонізований митрополитом Антонієм (Блумом), і є місцевошанованих святих Суразької єпархії Російської православної церкви. Пам'ять його відзначається в День всіх святих Британських островів (3 – й тиждень після П'ятидесятниці); в Католицькій церкві – 27 травня. Англійська і інші протестантські церкви вшановують Беду тільки як авторитетного церковного письменника, але не святого [18, с. 40 – 45].

1.3. Головні напрямки його діяльності. Екзегетика та гомілетика та Метод Беди. Беда беззастережно визнається одним з найбільших екзегетів Середньовіччя. Складаючи список своїх праць, він особливо зупинявся на коментарях до книг Старого і Нового Завітів і в посланні до Егбертf писав:

«З того часу, як я прийняв сан священика, і аж до мого 59 віку я намагався робити короткі примітки до Святого Письма з праць високоповажних батьків – для потреби своєї і братів ...»

Культура читання і вивчення біблійного тексту, що склалася на середньовічному Заході, передбачала знайомство утвореного клірика не тільки з власне священним текстом, але і з коментаторським корпусом. Коли в XII

столітті був складений стандартний зведений коментар – *Glossa ordinaria*, велике місце в ньому займали саме витяги з екзегетичних книг Беди [24, с. 102 – 104].

Беда Високоповажний не був оригінальним богословом, який міг запропонувати власну інтерпретацію віровчення. На відміну від Святих Отців йому не було необхідності захищати положення віри, сперечатися з противниками або спростовувати думки опонентів. Всі судження Беди будувалися відповідно до святоотецької традиції, його екзегетичні і гомілетичні роботи призначалися для навчання того, як слід читати Святе Письмо, розуміти його і міркувати над ним. У безлічі праць Беди Письмо іменувалося «хлібом життя», куштуючи який, людина могла сподіватися на порятунок та життя вічне [12, с. 45 – 47]. Письмо розглядалося як невичерпне, а його буквальне значення – як лише невелика частина всіх закладених в нього смислів, які слід було розкрити:

«... Тим, хто в силах, хто знайшов по милості Божій здатність до розуміння, необхідно зібратися для старанного вивчення і зробити так, щоб їхні молодші брати прийшли до пізнання сказаного і написаного, щоб їжа тих слів не пропала від бездіяльності і не була прихована від простих людей. [21, с. 37]»

У своїй екзегезі і Гомілії Беда вирішував двоєдине завдання. У багатьох його посланнях стверджувалося, що книги дуже дорогі, а смисли Августина, Амвросія Медіоланського і Григорія Великого такі великі, що осягнути їх може тільки дуже освічена людина. Тому Беда поклав на себе завдання витягти з них те, що може навчити недосвідченого читача, беручи до уваги «непідготовленість народу англів». Природно, що витяги з книг попередників супроводжувалися його власними поясненнями. Другим завданням було коментування листи, які рідко виявлялися в межах уваги християнських авторів: Соборні послання апостолів, книги Ездри, Книга Неємії. У методі Беди примітно те, що, беручи за основу Вульгату – латинський переклад блаж. Ієроніма, він зіставляв його з грецьким текстом [21, с. 41 – 46]. Тому методи

екзегези англосаксонського ченця сходили до олександрійської екзегетической школі. Беда розрізняв 4 рівня прочитання тексту: буквальний, моральний, алегоричний і анагогічний. Мабуть, тут він слідував за Іоанном Кассианом. Згідно Беда, для початку слід було зрозуміти граматику тексту і усвідомити, що саме в ньому сказано. Значення фрази могло змінюватися при її приміщенні в контекст інших книг Завітів. Тому коментатор повинен піклуватися про прихований сенс написаного, для чого зобов'язаний інтерпретувати окремі положення біблійного тексту [24, с. 105 – 114]. Тим самим прочитання цілісного тексту відступало на другий план перед самостійним значенням окремих фрагментів.

Біблійний коментар. Всього Беда прокоментував 10 книг Старого Завіту і 6 – Нового [1, с. 53]. Найбільш ранньою екзегетичної роботи Беди було «Тлумачення Апокаліпсису», написане на прохання Євсевія, який став абатом в 716 році. Своє тлумачення Беда розділив на сім частин, прямо дотримуючись правил. У першій йшлося про христології, еклезіології та есхатології, що викладаються через вчення про господа й тіло його. Містичне Тіло Христове – Церква – подібно голові, хоча і не є нею. У другій частині трактується природа церкви, святості і гріха, причому залучається приклад з Пісні пісень. У третій частині викладається вчення апостола Павла про розрізненні обітниці і закони, свободи волі і приречення. Четверта частина трактує про пророцтво загалом і в приватному. П'ята частина присвячена часам, в тому числі поняттю «дня» (творіння і кінця світу), що трактується через символічне значення чисел. У шостій частині Беда, знову слідуючи Августину, писав, що всі згадки про місце і час в Одкровенні не прив'язані до створеним часам і місцям. Сьома частина трактує тему Диявола і його тіла, складаючи пару і контраст до першої частини. Як церква є Тіло Христове, так і різноманітні єресі складають тіло диявола [4, с. 34 – 37]. Надалі цей метод Беда використовував в інших своїх працях, перш за все «Про скинії» і тлумаченні на першу книгу Самуїла. Загалом, у Беди мало говориться про диявола, а тема бісівських спокус або самостійних дій сил

темряви взагалі не виражена. На думку Н. Зверевої, Беда користувався метафорами про нечестивого в контексті небезпек, що підстерігають християнина, дотримуючись вчення Августина, що Бог є добро і, отже, все створене Ним – добро. Все, що називається злом, є гріх або покарання за гріх, а не щось натуральне. Самий же гріх є порочна схильність, тобто витрати свободи волі [13, с. 63 – 66].

Фахівці (в тому числі М. Лейстнер) відзначали, що для Беди характерний унікальний для Раннього Середньовіччя інтерес до текстологічної інтерпретації Писання, очищенню його від помилок перекладачів і переписувачів. Його жваво цікавили проблеми перекладу з єврейської та грецької мов, а також відмінності між латинськими версіями. Кармелла Франклін переконливо показала, що Беда використовував текст Вульгати і одну з старолатинських версій Біблії, а також святі свідоцтва при комплексному аналізі Книги Буття [14, с. 32 – 36].

Свою перекладацьку діяльність, Беда починав з книг Нового Завіту. Після 709 року він переклав і прокоментував Соборні послання, під час написання цієї роботи у нього практично не було попередників. Приблизно тоді ж він написав виклад Діянй Апостолів в двох книгах, в якому майже виключно застосовувався історичний і моральний метод. Набагато пізніше – між 725 – 731 роками – Беда повернувся до цієї книги, склавши «Роздуми на Діяння апостолів». Між 709 і 716 роками за наполяганням єпископа Гексама Акка Беда склав великі коментарі на Євангеліє від Луки в шести книгах, великі фрагменти його роз'яснень були використані в аналогічному коментарі на Євангеліє від Марка. І тут основним методом Беди було буквальне роз'яснення подій, історичних реалій і витяг моральних уроків і розпоряджень [19, с. 46 – 48].

Беда в своєму коментарі вперше згадав імена трьох волхвів, які відвідували немовлятком Ісуса, – Каспар, Балтазар і Мельхіор, заодно давши їм батьківщину і опис. У Біблії ні кількість, ні імена волхвів не згадували, проте завдяки Беді вони стали частиною християнської традиції.

Після 716 року Беда вперше звернувся до коментування Старого Завіту. Це був коментар до 1 – й книзі Самуїла (Перша книга царств), з якого ясно видно різницю його підходів до роз'яснення обох заповітів [13, с. 65 – 67]. До тлумачення саме Книги царств його могли підштовхнути праці Григорія Великого, який користувався переважно старозавітними прикладами при складанні проповідей. При цьому з Гомілією Григорія на перші 16 глав цієї книги Беда знайомий не був. Історичний метод в коментарі до книги Самуїла використовувався набагато рідше, зате, коли Беда трактував кожну фразу як окрему алегорію, він прагнув розкрити типологічну значення імен. Духовний прихований зміст тексту відсилав читача переважно до Нового Завіту. І в подальшому Беда звертався до Книгам Царств, склавши компіляцію «Назви місць» (переважно на основі Ієроніма Стридонського і Йосипа Флавія) і «Тридцять питань на Книги Царств» (725 року: відповіді на питання Нотхельма – майбутнього архієпископа Кентерберійського). Оскільки трактати призначалися для різної аудиторії, Беда пропонував різні рівні розуміння одних і тих же місць. На ці ж місця він посилався і в «Церковній історії», проводячи паралелі між старозавітними і сучасними йому англосаксонськими правителями [28, с. 52 – 59].

Близько 720 року був написаний коментар «На початок Буття», в чотирьох книгах трактувати біблійну історію від створення світу до народження Ісаака і вигнання Ізмаїла. У передмові Беда писав, що спирався на коментарі Августина, Амвросія і «Шестоднев» Василя Великого. Далі він приносив вибачення читачам за буквральність коментаря і обіцяв розповісти про вищі значення тексту в іншому місці. Це було зроблено в коментарях до Ездри і Неємії (725 – 735 років), причому в цій роботі у Беди взагалі не було попередників.

Гомілії. В історіографії утвердилася думка, що «гомілії на недільні Євангельські читання» Беди створювалися одночасно з його «Церковної історією» і належали до числа найбільш зрілих його творів, написаних

приблизно до 730 – х років. «Гомілії» були широко відомі в Європі на всьому протязі Середніх віків і користувалися великою славою. Трактат включав 50 гомілій в двох книгах (по 25 в кожній) і, по – видимому, створювався за зразком гомілій Григорія Великого, які цитуються в його житії, вміщеному в «Церковну історію народу англів». Проповідь, по Беді, – обов'язок не тільки і не стільки кліриків, скільки будь – якої людини, досить вкоріненості в Христовій вірі. Він ілюстрував це в гомілії на Різдво, в якій вказував, що пастухи, поклонившись новонародженому Спасителю, що не замовчували про таємниці Різдва, але пішли і виголошували про це. Однак і в монастирському церковному році найбільш значущі свята, Різдво, Великдень, день заснування монастиря – відзначалися проповідями на всіх службах добового циклу, іноді їх могло бути три. Такий цикл гомілій був об'єднаний спільною темою, розкривається з різних сторін [3. с, 26 – 28].

Гомілії Беди, в загальному, тісно пов'язані з його риторичними роботами і коментарями до Писання. Гомілія як тип проповіді (на відміну від екземплюма) не припускала барвистих зримих картин, але Беда активно використовував словесні ілюстрації до своїх коментарів і створював для слухача певний риторичний фон. В основному його гомілії побудовані стандартно, по одній і тій же схемі: цитата з Писання, після якої йде коментар. Композиція окремо взятого уривка тексту дослідниками пояснюється тим, що слухачі Беди тільки недавно прийняли християнство і для них було потрібно повторити євангельський вірш, перш ніж трактувати його. У циклі різдвяних гомілій це помітно краще за все. Однак у Беди був і інший метод побудови коментаря, в якому євангельська цитата невіддільна від обрамляє тексту. Такий метод застосований в XV і XVI Гомілія II книги, приурочених до свята апостолів Петра і Павла, особливо важливих для присвяченій їм обителі Веармута – Ярроу. Історія апостолів і євангельські читання були добре відомі братії, тому слухачі могли легко виділяти євангельський текст всередині коментаря[6, с. 43 – 48].

У більшості випадків гомілії Беда були насамперед моральним умовлянням, в якому широко використовувалися символи і алегорії. Однак в деяких проповідях міститься свого роду лекція про історію і значення біблійних реалій. Це помітно в XXI гомілії II книги на свято Оновлення Єрусалимського Храму, до якого було приурочено освячення і однією з монастирських церков. Господь говорить: «Ми існуємо разом, одна у нас речовина, одна божественна природа, одна вічність, вчинена рівність, ніякого розходження».

Спростування єресей збудовано на акцентуванні всіх значущих слів євангельського вірша. Спростовуючи погляди Фотина, який стверджував, що Христос всього лише людина, Беда підкреслював перше слово цитати: «І коли Він сказав: «Я і Отець – одно», то явно показав, що він не такий, а людина не може бути з одної речовини разом із Богом – Отцем». Заперечуючи Арію, Беда переносить увагу слухачів на слово «Батько». Заперечення формулюється у вигляді риторичного запитання:

Хто ж не побачить легко, що жодне творіння не може існувати в єдності з природою з Тим, Хто все створив?

Щоб спростувати помилки Савелія, Беда вдався до граматичному аналізу євангельського вірша:

Далі Савелій каже: «Не слід сповідувати дві особи Отця і Сина, але Сам Батько, коли бажає, є Батько; коли бажає, є Син; коли бажає, є Дух Святий; Він, однак, єдиний». Син засуджує його вже згаданих реченням. Адже не сумніву, що «Я і Отець» Господь не міг сказати про Одному Особі, не личить говорити «єсми» про Одному Особі. Тому, відкинувши з іншими ще й помилки Савелія, нам треба дотримуватися апостольської віри блаженного Петра, якій він говорить, сповідуючи Господа: «Ти Христос, Син Бога Живого» [3, с. 50 – 55].

Все спростування єресей будуються за єдиною схемою: «твердження» – думка єретика в стислому вигляді, «спростування», в основу якого покладено коментований вірш, «висновок». Найрізноманітнішими в межах цієї схеми є спростування: Беда послідовно використовував твердження, риторичне питання

і граматичний розбір. Весь коментар завершується настановою, яке одночасно є узагальнюючим для даного коментаря – ересі протиставляється сповідання апостольської віри. Наскрізний ж темою всієї гомілії є відповідь на питання, яке було задане Христу в Храмі: «... Доки будеш тримати в непевності нас? Якщо Ти Христос, скажи нам прямо ». Проповідник призиває слухачів сповідати віру разом з апостолом Петром, а не домагатися запевнення від Господа.

Далі Беда помістив історичний екскурс, що містить дати трьох освячень Храму із зазначенням проміжків часу, протягом яких він будувався, а також конкретного місяця і числа освячення. Роки при цьому показані через проміжки часу між руйнуваннями Храму. Всі реалії та особи історичного екскурсу трактуються алегорично, так, цар Соломон є виразом Спасителя, а його храм є з'єднання віруючих по всьому світу. Це також показує впевненість Беди в тому, що Старий Завіт має перетворювальний сенс, який розкривається в Новому Завіті [1, с. 69 – 71]. В даній конкретній гомілії історичний екскурс є їжею для розуму, а не для душі, і тому повинен трактуватися окремо.

Богослов'я та натурфілософія. Філософський метод Беди. Богословські погляди Беди були оригінальними, а його позиція в питаннях віровчення була ортодоксальною. Нововведення, додані до канону, він однозначно асоціював з ересю. Тому своєрідність його особистих поглядів виявляється тільки за вибором авторитетів, за допомогою яких він прагнув підкреслити свою згоду з Отцями Церкви. Деяка варіативність допускалася їм лише в наративі про устрій світу, оскільки навіть найавторитетніші автори того часу висловлювали різні думки і залишалося багато простору для інтелектуального пошуку. Сплетіння богослов'я і питань світобудови помітно в його коментарі на Книгу Буття («Шестоднев»), а також трактатах «Про природу речей» і «Про обчислення часів». Складаючи їх, він спирався передусім на коментарі Августина і Василя Великого, а також Плінієву «Природну історію», «Сатурналії» Макробія і «Етимології» Ісидора Севільського. При цьому був втрачений контекст античної нехристиянської культури, і тому за цитатами з Августина, які

приводилися у англосаксонського письменника, орієнтуються менш глибокі смисли. Про тісному зв'язку цих предметів О. А. Добіаш – Різдяна писала, що ... йому притаманне вселенське почуття, то почуття, з яким такими повними гармоніями звучали у відповідь Книга буття і Псалми Давидові. Тому є якась не піддається найближчого визначенням зв'язок між його «De rerum natura» і його коментарями на Біблію.

При досить настороженому ставленню Беди до язичницьких авторів, він високо цінував книгу «Природній історії», безпосередньо її цитував і посилався на її автора, а в деяких питаннях вважав Плінія правим, а християнських письменників обмеженими у пізнаннях високих аспектів буття. Зокрема, в біблійних коментарі Беда використовував свідчення Плінія для роз'яснення реалій, що зустрічаються в Святому Письмі. Однак в епоху, коли компіляція була основним методом складання вчених текстів, Беда вважав за краще писати самостійно – не переносити блоки тексту з робіт Августина або Ісидора, а вибудовуючи власну композицію і логіку тексту. Він явно осмислював прочитане, любив цитувати і зіставляти різні трактування одного і того ж питання, даючи власну аргументовану інтерпретацію. Ще однією важливою рисою мислення Беди було вміння бачити ціле і досягати ефекту цілісності, тобто представляти предмет свого оповідання як щось єдине, без помітних пропусків, незалежно від того, чи писав він про риторику, історії або космології [15, с. 43 – 45]. Обов'язковою для нього була внутрішня несуперечливість того, про що він писав. Це становить контраст з працями Ісидора Севільського, у якого переліки різних несогласуючихся думок, наділених в красу форми, становили достатній для нього противагу повного незнання, створюючи особливий простір. Беда, навпаки, прагнув встановити згоду між розрізняються судженнями (це було важливо при коментуванні різних місць Писання), зведення їх воєдино за допомогою як логічної аргументації, так і здорового глузду.

Риторика та граматики. В короткій автобіографії, яка додається до «Церковної історії», Беда писав, що одним з його улюблених занять було «вчити». Він ніколи не згадував, що саме і як викладав в монастирській школі, і це можна реконструювати лише за змістом його трактатів [25, с. 36]. Серед предметів з упевненістю можна назвати латинську мову і риторику, основи математики і астрономії. Оскільки одним з послухів Беди був спів у церковному хорі, можливо, з математичними предметами була пов'язана і музика. Кутберт писав про св. Боніфація, що, будучи учнем Беди, він ніс в монастирській школі той же послух, що і його вчитель.

Не дивно, що практично всі ранні роботи Беди, написані після 700 року, призначалися для монастирської школи Ярроу. Їх зміст різноманітний: латинська граматики, правопис, риторика та основи поетичного мистецтва. Першочерговим завданням Беди – вчителя було освоєння кліриками латині – мови Церкви, причому для читання Святого Письма і Отців Церкви елементарного володіння мовою було недостатньо, не кажучи про завдання проповіді, для якої потрібно грамотно і красиво викладати свої думки і писати тексти. У той же час йому доводилося вирішувати складне завдання пристосування язичницького античного знання до нової, християнської культури [4, с. 32 – 34]. Більш – менш певні погляди Беди на місце красномовства в системі християнського знання містяться в коментарі до 14 – му розділі 1 – й книги Царств, що пояснює епізод, в якому Саул заборонив своїм воїнам їсти що – небудь до перемоги над ворогом, тоді як Іонафан, що не чуючи про закляття, підкріпив свої сили медом диких бджіл і здолав усіх ворогів свого царя [1, с. 53]. Для Беди – коментатора особливе значення мав образ меду, який і для античності, і в середньовіччі символізував мудрість і книжкове знання. У загальному випадку ченцеві – «тому, хто змагається в боротьбі віри» – слід відкидати всі спокуси, в тому числі «глибоку любов і надмірне повагу до насолоди мирського красномовства». Однак для потреб поширення і захисту християнської віри красномовство Цицерона може бути

визнано корисним, і його слід вивчати, бо воно подібно меду, який скуштував Іонафан [11, с. 191 – 194].

Для потреб школи, яку він очолював, Беда написав кілька трактатів, які можуть бути названі педагогічними: «Про орфографії», «Про мистецтво метрики», «Про фігури і стежках Св. Письма». Трактат про орфографію довгий час вважався одним з перших його творів, але Дж. Браун довів, що текст був створений пізніше 709 року [10, с. 34 – 36]. За своїм змістом це словник, статті – лексеми які пояснюють тонкощі семантики і слововживання, а також наводять відомості про граматичні форми і труднощі вимови. Матеріали до трактату були запозичені з 7 пізньоантичних трактатів. Італійська дослідниця Анна Діоніотті довела, що метою Беди було створення лексичного ключа до граматики, орфографії та семантиці Святого Письма і сучасних йому богословських праць.

Трактат «Про мистецтво метрики» був присвячений розмірами латинського віршування. Його основою був коментар до граматики Доната, ілюстрований прикладами з Вергілія і християнських поетів. Даний трактат призначався для учнів, які вже оволоділи основами латині і освоювали довготу і стислість голосних [22, с. 62 – 71]. Головним методичним засобом для цього служило віршування. Вивчення метрики допомагало освоювати віршовані розміри, відповідні до за правилами античної стилістики для гімнів, вихвалянь святих, епіграм, літургійних текстів, в меншій мірі – класичної латинської поезії. Виклад велось за схемою: літери – склади – стопа – віршований розмір; завершальні глави присвячені ритму і трьом родам поезії. Всі висловлювання і фрази нагадували про смирення і послуху. У трактаті Беди вперше був описаний ізосіллабіческій ударний обсяг, який поступово змінював античну кількісну метрику.

До трактату про метриці було приєднано невеличкий твір «Про фігури і стежках Святого Письма». За основу знову була взята грамика Доната. Трактат був поділений на дві книги, в першій з якої розглядалось 17 фігур, а в

другій – 13 тропів. Беда вірив, що всі біблійні тексти були продиктовані Святим Духом і мали загальний божественний задум і натхнення. Їх осягнення було можливим і з точки зору літературної форми. Згідно М. Ненароковою, Беда здійснив тлумачення блаженного Августина («Про християнську науку»), і знайомив учнів з правилами античної риторики на прикладах зі Святого Письма [21, с. 33 – 35]. Композиція ж глав явно нагадує «Тлумачення псалмів» Кассіодора, в якому описані риторичні засоби, визначення та приклади використання в Псалтирі. У той же час Беда дотримувався порад Григорія Великого, який рекомендував християнам створювати граматичне вчення не на класичній граматиці, а безпосередньо на матеріалі священних текстів. Не слід також забувати, що латинська мова була в той час живим, і мовна ситуація IV століття відрізнялася від вживання VII – VIII століть. Однак Беда допускав деякі класичні елементи, наприклад, роз'яснення використання деяких грецьких букв, набір яких, втім, не збігався з тим, що приводився у Ісидора Севільського в «Етимологіях» [27, с. 440 – 445].

У поданні Беди і клірики, і миряни повинні були знати напам'ять і розуміти вчення, що міститься в Символі віри і Господній молитві, і щодня повторювати їх, зміцнюючи душу проти гріха. Таке знання, по нормам Західної церкви, передбачало володіння латинською мовою. Беда усвідомлював серйозність мовного бар'єру в умовах майже поголовної неписьменності кліриків. Тому в посланні Егберта, архієпископу Йорка, Беда говорив:

Що до неучених, знають тільки рідну свою мову, то нехай вони вивчать ці тексти на рідній мові і постійно співають їх. Це слід робити не тільки тим, хто веде ще життя мирян, а й тим клірикам і монахам, які вже вивчили латину.

У тому ж посланні згадується, що Беда особисто і не раз усно перекладав Символ віри і Господню молитву на мову англів для що не знали латинь священників. З Кутбертового опису смерті Беди відомо, що на одрі хвороби він почав переклад Євангелія від Іоанна на англосаксонську мову і навіть встиг закінчити цю роботу.

Розглянули його праці на рахунок церкви, які допомагали Беді виконувати святий обов'язок, праці по риторичі та граматиці направленні на покращення освітнього рівня серед селян та кліриків та його життєвий шлях про який ми так мало знаємо...

Розділ 2

ПРИРОДНИЧІ ТА АСТРОНОМІЧНІ СТУДІЇ

У розділі розглядаються природничі та астрономічні праці, роздуми та трактати про розуміння побудови всесвіту, місце землі у світобудові, її складові частини та природні явища. Роль космічних об'єктів, природних явищ та їх трактування великими вченими минулого і роздуми Беди Вельмишановного щодо розуміння їх та тлумачення для звичайних людей.

2.1. Есхатологія. В. В. Петров зазначав, що в основі есхатологічних уявлень Беди Високоповажного лежали природничі принципи, деякі з яких були взяті з античної фізики і космографії. Крім античних уявлень, на Беду певний вплив справила ірландська монастирська думка VII століття, яка, на відміну від континентальної спіритуалістичної традиції, відчувала жвавий інтерес до фізичного світу і питань космології[24, с. 108 – 114]. Беда, як і його попередники, вважав, що є вище і нижче небо. У коментарі на Книгу Буття він підкреслював, що коли згадується про небесні тверді, мова йде про вищу сферу ефірної області, в якій знаходяться зірки; коли ж згадується просто небо, мова йде про повітряну область, в якій можуть літати птахи. Відповідний пасаж в трактаті «Про природу речей» Беда склав з фрагментів Плінієвої «Природній історії», Другого послання апостола Павла і «Про град Божий» Августина. Поділяючи античні уявлення про чотирьох стихіях, перетікання яких один в одного пояснює світові процеси (і катаклізми), Беда майже дослівно слідував блаженному Августину [2, с. 139 – 152]. Останній в «Про град Божий» вмонтував Ангеологію в сучасну натур – філософську конструкцію. Згідно Августину, ангели і демони в своїй природі містять домінуючі стихії вогню і повітря, а не землю і воду. Небесні тіла занепалих ангелів в покарання були звернені в повітряну стихію, щоб вона стала підвладна дії вогню як стихії вищої природи. Ірландські ченці VII століття пішли ще далі: у анонімному трактаті

«Про чудеса святого Письма» всі біблійні чудеса роз'яснюються раціонально. Наприклад, в епізоді про дружину Лота пояснюється, що коли Бог в покарання звернув її в соляний стовп, він змусив поширитися по всьому організму сіль, яка завжди присутня в людському тілі.

Дана авторитетна в VII столітті традиція явно відзначена в навчанні Беди про світову пожежу. У День Гніву знищення піддадуться дві нижчі стихії – вода і земля, тоді як повітря і вогонь перейдуть в новий вищий стан свого можливого снування. Тільки нижчу – повітряне – небо буде знищено вогнем, подібно до того, як під час Потопу земля була поглинена водою. Розгорнутий опис Страшного суду Беда дав в трактаті «Про обчислення часів». З цього трактату слід, що нинішнє повітряне небо і земля загинуть від вогню, але неушкоджені залишаться горішнє небо і небесна твердь [7, с. 76 – 88]. Власне страшний суд відбудеться в повітрі: там зустрінуть Господа святі, воскреслі і ті, кого Суд застане на землі живими. При цьому невідомо, піднімуться чи в повітря назустріч Судді і знедолені, бо їх тіла, хоча і стануть нетлінними, але їм буде перешкоджати вантаж гріхів. За Беда, грішники, мабуть, чекатимуть вироку на землі, охопленої полум'ям; чи буде випаруватися море або воно перетвориться на щось краще – невідомо.

2.2. Трактат “про природу речей”. Трактат «Про природу речей» виявився вельми значущим для середньовічної натурфілософської традиції і зберігся не менше ніж в 130 рукописах. Починався він з дозволу в одному періоді декількох складних положень про порядок творіння:

Божественна діяльність, яка створила світ (*saeculum*) і керує ним, може бути розділена і розглянута з чотирьох точок зору. По – перше, цей світ в задумі слова Божого не створений, а існує вічно: за свідченням апостола, Бог наперед приготував нас для царства до початку часів цього світу. По – друге, елементи світу були створені в безформній матерії разом, адже Бог, що живе вічно, створив все одночасно. По – третє, ця матерія у відповідності з природою одночасно створених елементів не відразу перетворилася в небо і землю, але

поступово, за шість днів. По – четверте, все те насіння і першопричини речей, що були створені тоді, продовжують розвиватися природним чином протягом усього часу, як існує світ, так що аж до цього дня триває діяльність Отця і Сина, до сих пір годує Бог птахів і одягає лілії – Пер. Т. Ю. Бородай [2, с. 143].

Найскладнішим було пояснення самого акту творення. На думку М. Зверєвої, Беда міг також зацікавитися постулатом про вічність космосу, який був загальним у всіх античних філософів і приводився у Плінія. З трактату Беди слід зазначити, що для нього було важливо мати чітке і виразне (не обов'язково просте) уявлення про реальний устрій світу, тобто природу речей, щоб повідомити про це учням [15, с. 48 – 53]. Тому питання про причини космічних явищ і деталях універсуму часто займали самого Беду значно сильніше, ніж авторів, яких він приводив в свідки. Зокрема, блаженний Августин розглядав вивчення складових емпіричного створеного світу як щось другорядне в порівнянні з порятунком душі. Однак це може бути пояснено з історичного контексту: небажання Августина йти від головного могло відбуватися через побоювання, що доказовість нехристиянських філософських систем в питаннях природознавства була вище в порівнянні зі святоотецької і могла викликати у молодих монахів сумнів в спроможності всього біблійного вчення. Для Беди не існувало альтернативи християнству, тому він міг дозволити собі уважно і детально вивчати «механіку всесвіту», аж до обертання планет, міркування про їх колір, природи морських припливів і безліч іншого [13, с. 106 – 108]. Беда намагався зрозуміти ту сторону Божественного творіння, яка була виявлена і відкрита Богом для людського пізнання. Вивчення речей демонструвало вищу мудрість і піклування про благо всього живого, тому натураліст підносив хвалу Творцю, знаходячи в спогляданні природи радість і надію.

У трактатах Беди повністю були відсутні посилання на незбагненність світобудови. Тлумачення Беди в трактатах про будову всесвіту найчастіше було буквальним. У перерахованих вище трактатах він практично ніколи не звертався до алегорій і символічному поясненню, незважаючи на те, що вони

становили важливу рису мислення середньовічної людини. Моральне тлумачення, яке широко використовується Бедою в інших його творах, також майже повністю було відсутнім в «природничих» трактатах.

Дотримуючись Плінієм Старшим, Беда писав, що всесвіт має форму абсолютного кулі, включає небо і землю, причому Земля нерухомо висить в самому центрі світу, а весь всесвіт обертається навколо неї з великою швидкістю. Космос є божественним за походженням, вічним в Божественному плані і кулястим. Кулястою, згідно Беда, була і Земля, що, в принципі, не суперечило біблійному розумінню. Докази кулястості Землі в кінцевому рахунку сходили до системи Аристотеля [13, с. 109 – 111]. Знайомство Беди з Арістотелівською теорією про становище елементів, швидше за все, було запозичене з праць Августина. В області астрономії Беда християнізував небесне склепіння, замінивши назви сузір'їв і зодіакальних знаків на імена святих і апостолів. Земний світ сприймався Бедою як потенційно – християнський, тому його регіони і народи завжди співвідносилися з католицьким віровченням і священної історією. Центром миру сприймався Єрусалим, другим центром тяжіння був Апостольський Престол – Рим [2, с. 48]. Паломництво до цих святинь розглядалося як частина шляху до Царства Небесного, що яскраво виражено в «Церковній історії». Святі місця утворювали реперні точки, розмічають простір, які повинні були показати не тільки предмет географії, а й категорії порухи душі праведника. Британія – батьківщина Беди – сприймалася ним як край світу, і тому завжди зіставлялася з «нормою»: Римом або Єрусалимом. Будь – які невідповідності вимагали раціонального пояснення, і тому в трактаті «Про обчислення часів» ставилося питання про розбіжність тривалості дня в Британії з тим, про який говорив Христос [7].

У творах Беди про «природу речей» можна зустріти нетипові для його часу міркування: опису і аналіз природних явищ, побудовані на особистому досвіді. Так, наприклад, він розповідає про морських припливах, які міг досліджувати самостійно, – про їх видах, особливості, залежно припливів від

Місяця. Спостереження, подракумевавшеє як довіру до власного досвіду, так і його цінність, включалося Бідою в спосіб вивчення світобудови. Розділи, присвячені припливам, дають приклад того, як в «книжковій» культурі могло опровергаться судження попередників на основі спостереження і ізучення¹. Інші за своєю природою матеріали інкорпоровані в корпус знання «древніх». Біда виробляв таке з'єднання органічно, подаючи свої дослідження не як «нововведення», а в якості продовження вже відомого [13, с. 114 – 118].

Всі живі і неживі тіла складалися з чотирьох елементів, які володіли відомими відмінностями і єдністю. Кожному з них відповідав обмежений і стійкий набір якостей. Завдяки цим ознакам вони могли змішуватися один з одним в деякій послідовності, даючи початок речей. Схожі міркування зустрічаються майже у всіх творах, які використовував Біда для написання своїх трактатів.

«Суха і холодна земля змішується з холодною водою, а вода, холодна і волога, – з вологим повітрям; потім вологий і гаряче повітря – з гарячим вогнем, а гарячий і сухий вогонь з'єднується з сухою землею »⁴. Внаслідок цього, одні елементи могли бути присутніми серед інших. Так, вогонь був захований від води в залозі і камені. Він містився і в центрі землі, про що свідчили гарячі джерела; (В першій книзі «Церковної історії» Біда писав про таких джерелах в Британії) [2, с. 146].

За логікою Біди, одна і та ж причина вабила за собою певне слідство. Наприклад, якщо будь – яке зіткнення викликало вогонь, то блискавка могла з'являтися або від удару двох хмар, або від зіткнення верхніх і нижніх шарів повітря, що містять вогонь і воду, що з'явилася там через випаровування з землі і моря.

Все в світі «мало звичай» вести себе у відповідності зі своїми властивостями. Вітри, рухливі за своєю природою, кружляли всередині хмар, прагнучи дати волю своїй якості, «намагаючись вирватися назовні; вириваючись вони виробляють страшний шум і тріск, подібно четвірці коней,

вискакують зі стайні », – так виникав гром¹. Сухість землі приводила до утворення в її надрах пустот. Просочуючись через них і пробився на поверхню води викликали виверження вулканів; (Хоча їх не було в Британії, про вулкани Беда знав з книг і запозичив главу з «Етимології» про виверження Етни). Пролітаючи крізь підземні печери вітри стрясали землю – така була причина землетрусів.

Саме таке уявлення про природу речей мав Беда Вельмишановний на той час, після розбору безліч праць та величезної кількості годин витрачених на роздуми.

2.3. Історична та астрономічна хронологія. Інтерес Беди до хронології був виражений в трактатах «Про обчислення часів», «Про мистецтво рахунку» і «Про відзначення Пасхи». З технічного боку, методи розрахунку пасхалії і узгодження систем обчислення років у іудеїв, римлян і англосаксів, запропоновані Бедою, виявилися настільки вдалим, що використовувалися Католицькою церквою протягом декількох століть. Інше коло його проблем включав осмислення історичного часу і, як наслідок, – створення власної системи філософії історії. Загалом, Беда сприймав час, як щось створене Богом, як лінійне, спрямоване з минулого в майбутнє, з вічності у вічність і прагне до власного завершення. Однак алегоричний метод тлумачення писання привів Беду до сприйняття часу як симетричного, оскільки історія мала свій центр і кульмінацію – Боготілення і життя Христа серед людей. Тому будь – які події тлумачилися як такі, що мали місце до, під час і після переломного моменту історії. Часи «до» і «після» в світлі Втілення як би «дивились» один в одного, взаємно відображаючи один одного вже відбулися або майбутні події. Це дозволяло, наприклад, дзеркально співвідносити писання Старого і Нового Завітів. Це ж відчуття зближення і взаємної відбитого дозволяли судити про англосаксів як про нові іудеїв.

З августинівського «Про град Божий» і хронік Ісідора Севільського Беда запозичив періодизацію історії світу і людства на шість періодів, що

співвідносяться з віком людини і днями творіння. Слідом за цими авторами він вважав, що світ досяг старості і що цей вік настав якраз від часу Різдва Христового. Періодизація виглядала так:

Епоха від Адама до Ноя (дитинство людства) – 10 поколінь, 1 656 років. Цей світ цілком загинув в Потоп;

Епоха від Ноя до Авраама (дитинство) – також 10 поколінь, 292 року. У цей час був винайдений прамова – єврейський;

Епоха від Авраама до Давида (юність), 14 поколінь, 942 року. Це час описано в Євангелії від Матвія – як початок родоводу Христа.

Епоха від Давида до вавилонського полону (зрілість), 473 року. Це час царського правління.

Епоха від полону до Різдва Христового (старість), 589 років. В цей час єврейський народ був вражений пороками, як старістю.

Епоха від Різдва Христового до 725 року.

Передсмертний стан людства, що не визначений рядом поколінь або роками, епоха яка повинна завершитися Судом.

В хронології Беди є певні нестиківки, оскільки він перерахував час як по Септуагінті (переклад 70 тлумачників, біблія ранніх християн), так і за єврейським часом із біблійного тексту. Крім того, в 67 – й і 69 – й главах «Про обчислення часів» він виділив ще дві доби[17, с. 21 – 31]. Сьома тече паралельно шостій – це час, в яке душі всіх покійних від століття святих перебувають з Христом в очікуванні тілесного воскресіння і Судного Дня (лат. *Animarum Sabbatum* – Суббота душ). Після Суду і займання світу настане восьма епоха – навечірній день Воскресіння і вічного блаженного життя.

Від створення світу до Різдва Христового за власними розрахунками Беди пройшло 3952 роки (що на 1259 років менше, ніж за розрахунками Исидора). У зв'язку з цим виникало питання, скільки років відпущено для останнього століття. Якщо шість століть відповідали тому ж числу тисячоліть, то можна було б побічно відповісти на це питання. За Бедою виходило, що від

Боговтілення до Суду повинно було пройти не менше 2000 років, що значно перевищувало термін, обчислений його попередниками [7]. При цьому спроба точно обчислити день Суду суперечила християнському вченню, а віруючий повинен бути готовий постати перед суддею в будь – який момент.

Плин часу є трактат англо – саксонської епохи який написаний на середньовічній латині в королівстві Нортумбрія монахом Бедою Вельмишановним в 725 році. Трактат включає в себе введення в традиційну давню і середньовічну концепцію космосу, зокрема пояснення як сферична Земля вплинула на зміну тривалості світлового дня, як сезонні руху Сонця і Місяця вплинули на зміну зовнішнього вигляду молодика в вечірніх сутінках, і кількісне співвідношення між змінами припливів в даному місці і денними рухами Місяця [15, с. 98].

«Розрахунок часу» описує основні стародавні календарі, включаючи календарі євреїв, єгиптян, римлян, греків і англосаксів. В центрі уваги *De temporum ratione* було обчислення дати Пасхи, для якої Беда описав метод, розроблений Діонісієм Ексігуусом. *De temporum ratione* також давав інструкції для розрахунку дати Великодня повного місяця, для розрахунку руху Сонця і Місяця по зодіаку і для багатьох інших розрахунків, пов'язаних з календарем.

Беда засновував свої міркування щодо дат на єврейській Біблії. Функції всесвіту і її мета зазвичай згадуються в Писаннях. Згідно введенню Фейт Уолліс в перекладеному на англійську мову виданні «Розрахунок часу» 1999 року, Беда прагнув написати християнську роботу, яка об'єднала б астрономічне розуміння обчислень з теологічним контекстом історії. Беда вважає, що книга є продовженням його робіт «Природа речей і час».

Біда розрізняв нижні та верхні небеса. Перше, тілесне, віддалене від будь – якого місця землі на однакову відстань, щодня зверталось з величезною швидкістю; разом з «прикріпленими» зірками світ рухався в ліву сторону. За твердженням античних письменників, яких Біда уникав називати і назвав узагальнено «мудрецьями», небесне склепіння обрушився б від цього руху, якби

назустріч йому, направо, чи не оберталися б «блукаючі» зорі. Верхнє, духовне небо було відокремлено від тілесного особливим кордоном і водами і було місцеперебуванням ангельських сил. Ангели, як писав Біда, сходячи до людей, «вдягаються в ефірні тіла, так що навіть їжу можуть куштувати подібне до чоловіка, а повертаючись назад, скидають їх». Кордон між повітрям і ефіром проходила по орбіті Місяця; «Говорять, що недалеко звідси знаходиться вершина Олімпу» [5, с. 71 – 74].

Відповідно до уявлень Платона і Аристотеля, світила рухалися по орбітах – частинам неба, на яких вони були зафіксовані. У творах Біди проводилися розрахунки часу обертання планет, їх апсид. Англосаксонський монах заглиблювався в досить складні питання, підтверджуючи висновки прикладами, обчисленнями, посиланнями на думки «древніх» письменників. В ряду іншого, Біда підтверджував положення, що походить від теорії Птолемея, про те, що планети крім обертання навколо землі, рухалися навколо якогось іншого, власного центру, по епіціклам⁵. Біда докладно розповідав про природу місячних затемнень і фаз і, за словами дослідників, його судження на цей рахунок в цілому не спростовуються сучасними науковими теоріями⁶.

Велика увага в роботах Біди приділялася астрономії. Цей предмет мав особливе значення в системі християнського знання [13, с. 106]. Він був пов'язаний з практичними потребами – веденням календаря, встановленням термінів церковних свят, своєрідного загального «ритму» для католицької церкви. В області астрономії християнська культура перейняла багато ідей з античної філософії, з використанням яких в раннє Середньовіччя склалася картина «християнського космосу» і пристрої світу¹. Не останню роль в цьому зіграли праці англо – саксонського письменника. «При папі Сильвестра II на рубежі X – XI ст. космологія Біди Високоповажного отримала офіційне визнання церкви».

Так, в небесах іноді з'являлися комети, «зірки з довгим волоссям з вогню». Вони були призначені Богом для того, щоб звіщати людям про «зміну

королівської влади, або чумі, або війні, або вітрах, з штормовими приливами» 4. В «Церковній історії» Біда відзначав появу такого роду знамень двічі. Перший раз (в 678 році) за ним слід зміщення єпископа Йорка Вілфріда, у другій (729 рік) – смерть короля Нортумбрії, смути під час правління його наступника, смерть єпископа Егберта, а так само «розплата за злодіяння» «сарацинів» 5. Ця остання небесне явище було особливо грізним і в його зовнішності, згідно Біди, таївся певний сенс: «навколо сонця з'явилися дві комети, обертаючи на жах тих, хто їх бачив. Одна комета піднімалася перед сонцем вранці в той час як інша йшла ввечері за заходом, як ніби передбачаючи страшне лихо і схід і захід. Або ж, оскільки одна комета передувала дню, а інша ночі, вони вказували, що смертним погрожували біди і в той, і в інший час » [13, с. 106 – 124].

Надзвичайно цікавий та пізнавальний розділ який був присвячений баченню світу очима Беди, його наративи та компіляції з інших праць великих вчених, особлива трактовка розуміння божого створення світу та його вигляд і наповнення. Важливість розуміння світу, ось що хотів нам донести англійський батько історії.

Розділ 3

ІСТОРІЯ ТА ВПЛИВ ЙОГО ПРАЦЬ НА ФОРМУВАННЯ ОСВІТИ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

В першу чергу Беду розглядають як історика, і лише потім звертають увагу на його інші праці, але можу вас запевнити, вони не менш цікаві. У цьому розділі ми розглянемо його “Церковну історію Англів”, “Життєпис батьків – настоятелів Веармута і Ярроу”, «Житіє св. Кутберта » та його Агіографію, Аретологію і «історія святих». І вплив його праць на формування освітнього процесу в середньовіччі.

3.1. Церковна історія народу Англів. Беда Високоповажний став одним з перших середньовічних письменників, в працях якого була дана цілісна концепція минулого. «Церковна історія народу англів» в п'яти книгах оповідала про період від римського завоювання до 731 року [1, с. 5 – 11], причому зовнішня канва несла ознаки типового для епохи хронікального жанру. Як зауважив Дж. Браун, назва роботи не повинні вводити в оману – це церковна історія, не схожа на класичні зразки Геродота, Фуکیدіда, Юлія Цезаря або Тацита [8, с. 12]. Більш того, немає ніякої впевненості, що Беда був знайомий з працями всіх перерахованих істориків. Історичні уявлення Беди склалися під впливом біблійної традиції, тобто священної єврейської історії. Минуле англосаксів осмислювалось їм як спрямований та безперервний рух до Бога, по аналогії з історією першого богообраного народу – ізраїльтян. За Беди мета і одночасно кінець людської історії – це звернення до Христа всіх людей на світі, в силу чого минуле і сьогодення народу англів отримувало своє місце у всесвітній історії. Згідно роботі Беди, англосакси були новими Божими обранцями, місія яких була в поширенні правдивої віри в найвіддаленіші землі і відновлення церковної єдності. Англи – новий народ Ізраїльський – отримали віру безпосередньо з Риму, центру католицького світу [1, с. 98]. Тому

центральним сюжетом праці Беди було становлення церкви у всій Британії, яка об'єднає віруючих у всіх англосаксонських королівствах, це був вищий божий задум у його роботі. Окремі події, війни, зміни кордонів і діяння государів мали сенс тільки в співвідношенні з розумінням історії як – історії спасіння.

Однією з найскладніших завдань, що вставали перед Бедою – істориком, була організація історичного нарративу. Звичайна для нього концепція цілісності вводилася географічним пасажем, що задавали єдність місця дії:

Британія – це острів серед океану, що називався перш Альбіоном. Він розташований на значній відстані на північний захід від Німеччини, Галлії та Іспанії, які є найбільшими частинами Європи. Він простягається на вісімсот миль на північ в довжину і на двісті миль в ширину, але деякі ділянки суші виступають і далі, і з ними довжина берегової лінії доходить до 4875 [римських] миль (7215 км). На південь лежить Бельгійська Галлія, ближній шлях до якої для подорожуючих проходить через місто під назвою Порт – рутуб; англи ж називають його Рептакастір. Від нього до Гессоріака в землі Морін, що на іншому березі, п'ятдесят миль або, як іноді пишуть, 450 стадій. З іншого краю, де починається безмежний океан, знаходяться Оркнійські острова. Цей острівний архіпелаг багатий плодами і деревами, і має змогу прогородувати в достатку худобу і в'ючних тварин, а в родючих його областях вирощують виноград [20, с. 23 – 24]. Тут багато сухопутних і морських птахів різних видів, а велика кількість риби в річках і струмках гідне подиву; особливо велике число лососів і вугрів. Ловили тут тюленів, дельфінів і навіть китів; крім того, тут є різні черепашки, в тому числі і жемчужні, в яких знаходять чудові перли самих різних кольорів – червоний, пурпурний, фіолетовий і зелений, але здебільшого білий. Багато тут і равликів, з яких видобувають червону фарбу; її прекрасний колір не тьмяніє ні від сонця, ні від дощу і не втрачає свого насиченого кольору з згодом, а тільки робиться яскравіше – Пер. В. В. Ерліхмана [28, с. 324 – 327].

Ідею цього опису він запозичив у відомих особистостей (як Григорій Турський, Гильдас і інші ранні автори) запозичив у Павла Орозія, який на початку своєї «Історії проти язичників» дав короткі відомості про географію відомого йому світу. У Орозія Беда запозичив початок глави і дані про протяжність Британії, причому відомості про властивості мінералів і фарб були запозичені у Соліна і Плінія, а пасаж про гарячі джерела Беда взяв з «Шестоднева» святого Василя Великого. Примітно, що велика частина глави була написана Бедою самостійно, причому назва «Британія», раніше використовується тільки для частини острова, населеного бриттами, вперше було поширено на всю територію. Після перекладу короля Альфреда назви Англія і Британія стали сприйматися рівнозначними.

У вступному описі острів Британія був представлений як щось більше, ніж просто територія, оскільки тут присутня алюзія на біблійну Книгу Буття. Британія є символічним простором, на якому розгортається історія нового Богообраного народу, і типологічно уподібнюючи земному раю. Населення острова говорило на п'яти мовах, що за принципом подібності надсилало до числа книг, що розповідають про Божественні Закони [13, с. 126 – 129]. Іншими словами, Беда конструював образ духовної єдності Британії, і перед читачами поставав образ не королівств які ведуть між собою кровопролитну ворожнечу, а образ єдиної країни, де відбувалося Божественне дійство. К. Кендалл, аналізуючи риторичну стратегію Беди, наполягав на символічному прочитанні і розумінні його праці.

Особливий акцент Бедою робився на єдності церкви і її наступності зі Святим Престолом в Римі. Тому початок оповідання від римського завоювання Британії прямо співвідносилось з міркуваннями Августина про особливу роль Римської імперії в історії всього людства, оскільки відповідно до божественним задумом вселенське держава, що зібрало воєдино безліч народів, було здатне до поширення Віри Христової. Беда навіть стверджував, що англосаксонська церква – як частина Божественного плану – вже існувала до моменту, коли

перші місіонери досягли берегів Альбіону. Ще одним важливим сюжетом, що зв'язує «Церковну історію» воєдино, є питання про обчислення Пасхи. Це пояснюється тим, як Беда вважав що істинний шлях до порятунку можна досягти тільки в згоді з церквою апостола Петра, а відступ від неї прирікало цілі народи на смерть [13, с. 130 – 139]. Тому правильне обчислення свят є найважливішою умовою для настанови і порятунку тих, хто ще перебував в згубній омані. До людей які заблукали у сумерках власної свідомості та не були причасними до істинної релігії, до них відносилися також і ірландські монахи, за свого часу вони дбали про єдину церкву з англосаксами, але згодом «зробили безліч речей, які йшли в супереч ідеї єдності Церкви».

У цій праці Беда також описує дві подорожі в інший світ, що стало одним з перших християнських описів такого роду.

Агіографія. Аретологія і «історія святих». Беда відводив агіографії важливе місце в своїй творчості і в «Церковній історії англів» особливо відзначав складені їм «історії святих» [1, с. 52 – 55]. За часів Беди на Британських островах співіснувало дві традиції: ранньохристиянська аретологія, що поширена в ранній період християнізації Ірландії (вона нехтувала історичними подробицями, спираючись на чудеса), і римська агіобіографія, завезена місіонерами за часів Григорія Великого. Завданням агіографа відтепер ставало показати читачеві життя святого, щоб він міг отримати богословське розуміння того, що відбувається і зрозумів, що в земному житті святих відбилася життя Христа. У Нортумбрії VII століття був прийнятий ірландський канон [29, с. 34 – 36]. Гібернська агіографія як зразок прийняла «Житіє св. Антонія Великого», складене св. Опанасом Олександрійським, а також «Житіє св. Мартина Турського» Сульпиція Півночі і твори св. Іоанна Касіяна Римлянина. Ці твори були єдині типологічно: аретологи сходили до патериковим циклам оповідань про батьків – пустельників, проте «Житіє св. Мартина Турського» було розділено на відділи, присвячені різним типам чудес.

Навпаки, римський тип житій прямо сховався до античних похвальних

промов. Житіє середземноморського типу повинно було містити розповідь про «трьох віках» святого. У першій частині розповідалося про те, з якого народу і місцевості герой відбувається, що відомо про його батьків, як його покликання проявилось в ранні роки життя. Далі, згідно жанру похвальною мови, слід було охарактеризувати образ життя святого і показати, як його покликання проявилось в повсякденності і подвижництві. Однак якщо в жанрі енкомія славилися подвиги героя, то в житії їх місце зайняли чудеса, вчинені святим. Опис кінця життя – третього часу – вкрай важливо для жанру, бо праведна смерть укладає в собі мораль усього життя і конкретного життя. Чудеса, що відбулися біля могили або мощей святого, підтверджують його святість. Величезну роль у римській агіографії грав соціальний образ героя – святого, зануреного в турботи, належні його сану. У римських Житія завжди описані справи святого в монастирі, членом громади якого він був, участь в церковних соборах, спілкування з сильними світу цього. Доступними в Нортумбрії зразками такого жанру було «Житіє св. Амвросія Медіоланського» Павлина і «Житіє блаженного Августина» Поссідія.

Першим досвідом Беди Високоповажного в агіографічних жанрі було «Житіє св. Фелікса», складене до 709 року. Сам він писав, що спочатку житіє було написано «красивими героїчними віршами», тоді як його слід було донести до недосвідченого в тонкощах латинської мови і поезії читача і слухача. Йшлося про енкомії Павлина Ноланському, віршований цикл якого був привезений до Англії Феодором Тарсійській в 669 році. Виконуючи своє завдання, Беда ґрунтувався на визначенні панегірика, зробленому ритором V століття емпорії, і залежність від зразка помітна в житії.

Беда жив в іншу історичну епоху і вирішував інші завдання. У циклі віршів Павлина діяльність святого порівнюється з діяннями борця – одинака або античних героїв. Беда жив в епоху, коли християнство було вже проповідувана у всій відомій Всесвіту, гоніння були забуті, що вимагало інших виразних засобів. Беда намагався зняти тему поєдинку і насильства взагалі, а

зберігаючи епізоди з Павлина, прагнув переосмислити їх. В епізоді про порятунок св. Фелікса з темниці йому з'явився ангел, звелівши йти за ним, після чого кайдани спали самі собою, а варта не помітила догляду сповідника. Павич дуже багато писав про Фелікса, мало згадуючи про ангела; святий сповідник навіть порівнювався з апостолом Петром. Беда основна увага слухача переніс на ангела, а порівняння з апостолом замінив на порівняння ангела з вогненным стовпом Мойсеєвим, який висвітлював дорогу Феліксу з катівні. Англосаксонський агиограф всіляко підкреслював, що диво носить небесну природу, і його подавець – Господь, але диво можливе тільки в тому випадку, якщо його суб'єкт гідний його. Відповідно, Беда прибирав з сюжету все вставки, які не відповідали визначенню Емпорія. Крім того, він послідовно прибирав все епізоди і реалії, незрозумілі англосаксів. Так, в тексті Павлина згадується чудо з водоймою, в якому використані поняття «комплувий» і «имплувий» – відносяться до пристрою римського атріуму. Оскільки пристрій римської вілли було невідомо звичайному англосаксонському клірику, Беда опустив цей епізод.

«Житіє св. Кутберта ». Найвідомішим і зрілим у Беди фахівці визнавали «Житіє св. Кутберта », складене близько 721 року. Воно було написано сформованим письменником і мислителем, однак демонструвало колишній підхід до джерел. За основу Беда взяв анонімне житіє, складене в Ліндісфарн невідомим монахом, який особисто знав святого, однак Високоповажний вважав за можливе і необхідне перевірити повідомляються відомості і доповнити їх. Для цього агиограф звернувся до Ліндісфарнській братії – носіям усного переказу. Принципово важливим для Беди було інше: на часі його роботи Ліндісфарн тільки що перейшов на статут св. Бенедикта, за яким агиограф жив з дитинства. Відповідно і житіє св. Кутберта мало послужити підтвердженням правильності норм чернечого життя, яку приніс римськими місіонерами. Беда охоче описував крайні аскетичні практики Кутберта, запозичені у єгипетських батьків, в тому числі строгий пост і позбавлення себе сну, а також стояння в крижаній воді читаючи псалми, але ці практики йшли

врозріз з його функціями як настоятеля і єпископа. Варто було примирити образи споглядального аскета і активного клірика, що Беда і зробив шляхом поєднання ірландської і континентальної традиції.

Згідно А. Такеру, Беда представив Кутберта і як великого церковного реформатора. Демонструючи риси аскета, він також показаний і як ідеальний грігоріанец, неухильно виконуючий правила бенедиктинського статуту, а на посаді настоятеля є добрим пастирем, який готовий скоріше проливати сльози каяття разом з грішником, ніж піддати його епітимії. Беда знову використав концепцію трьох вікових груп, проводячи свого героя через етапи становлення і виявлення його святості шляхом духовних вправ і дії божественної благодаті. Для цього зовсім не підходили крайності ірландського статуту, в якому, зокрема, якнайширше застосовувалися тілесні покарання. Анонімне житіє Кутберта було зосереджено на його активній святості життя, і там була відсутня глава про кончину святого, яку Беда довелося створювати заново. Пояснювалося це тим, що, на думку Беди, передсмертна хвороба Кутберта мала величезне значення для його посмертної долі, очистивши праведника і подвижника від всієї мирської скверни, з якою він зіткнувся, залишивши життя відлюдника і будучи рукопокладений в єпископа.

Своєрідними були уявлення Беди про чудеса, що знайшло відображення і в написаних ним Життя святих. Факт реальності чудес не викликав у нього сумніви, але його думка мала потужну богословську підґрунтя. Чудеса є знаками обраності святого – в даному випадку Кутберта, але для Беди вони привертають увагу до істинного джерела чудес – Богу. До області чудесного агиограф відносив взаємозв'язок і взаєморозуміння земного і небесного світів – видимого і невидимого. Роль святого в світобудові полягає в тому, що він поєднує в собі світи видимий і невидимий, стоячи на їх кордоні. Погляду святого одно є земне і небесне, душа його постійно стикається з світом гірським, а погляд споглядає небесні бачення. Беда писав:

... якщо людина всім серцем, вірно служить Творця всього суцього, не дивно,

якщо і все створіння буде виконувати його бажання і веління. Але здебільшого ми втрачаємо владу над створеною природою, яка була створена, щоб бути у нас в підпорядкуванні, бо ми самі зневажаємо служінням Господу і Творцю усіляких .

Уявлення Беди про місце людини у всесвіті базувалися на Святому Письмі (а саме: Бут. 1:28 і Пс. 8: 4 – 9), де людина зізнавався лише трохи нижче ангелів. Після гріхопадіння природа перестала визнавати людину своїм владикою, і встановлений Господом порядок порушився, будучи відновлений Ісусом Христом, який тому порівнюється з новим Адамом. З усіх людей тільки святі і праведники, уподібнюючись Христу, здатні відновити початкові відносини між людиною і всесвіту, але звичайним грішним людям цього не дано.

«Житіє св. Кутберта» стало одним з найпопулярніших творів Беди. Текст життя був покладений в основу однієї з гомилий Ельфріка, написаної на давньоанглійській мові, причому всі основні моменти життя в переказі були збережені. Сюжети життя стали джерелом безлічі творів, написаних як на латині («Історія св. Кутберта» Симеона Даремського), так і на среднеанглійском мовою, включаючи навіть лицарський роман. Великі уривки з життя Беди увійшли до складу служби св. Кутберт. Це вплив зберігалося аж до початку реформації в Англії.

Життєпис батьків – настоятелів Веармута і Ярроу. Праці Беди, які сучасні дослідники інтерпретують як історичні, найтіснішим чином пов'язані з агиографією. «Життєпис батьків – настоятелів Веармута і Ярроу» за часом створення знаходиться посередині між життями св. Фелікса і св. Кутберта, будучи складеним після кончини Кеолфріда в 716 році. У передмові до коментарю Євангелія від Марка Беда писав, що смерть Кеолфріда так потрясла його, що він кілька місяців не міг взяти пера в руки. Пам'ятником вчителю стала праця про історію рідної обителі [6, с. 23 – 25].

Метод його складання був стандартним для Беди: він використовував в якості основи раніше написаний анонімний текст «Історії настоятелів». Існує припущення, що автором цієї «Історії» був сам Беда, оскільки стиль і тема, а також мовні особливості цілком властиві його манері. Текст складався з 39 коротких розділів, головним героєм оповідання був Кеолфрід. Крім того, Беда описав Аміатінській кодекс і зрозуміло пояснив зміст цього твору. Подібно його агіографічним творам, трактат містить розповідь про чудеса, закінчуючись явищем духу Кеолфріда на його могилі в кінці тексту. Всі дати в тексті наведені за рахунком від Різдва Христова, це ж стосується і дат правління англосаксонських королів. Історизм цього твору Дж. Брауном характеризувався як «прямолінійний» [10, с. 18 – 26]. Організаційна ідея «Життєписи» була іншою: підтверджена документально земна історія монастиря під пером Беди звернулася в розповідь про співтовариство людей, що живуть в Бога і «по духу» – свого роду малому в граді небесному. У монастирському співтоваристві діють не земні, а небесні закони, і тому завданням історика ставало простежити долю Града Божого на землі, де в нашій реальності починається Царство Небесне. Людина, що йде в монастир, цей малий Град, стає «по благодаті мандрівник землі, по благодаті громадянин неба», і тому життєпис ватажків малого Граду мислився як опис людей, що полегшують земний шлях підпорядкованої їм частини Божого народу [12, с. 34 – 41].

Хронологічна канва «Життєписів» охоплювала близько 70 років. З огляду на метод Беди, це розповідь на погляд сучасного історика рясніє величезними лакунами. Так, говорячи про спілкування Бенедикта Біскопа і короля Егфріда, яке закінчилося пожалуванням додаткових земель монастирю, що дозволив побудувати ще одну обитель, Беда починає з констатації факту. Він ні словом не згадує, яким чином Егфрід міг переконатися в перевагах Бенедикта як засновника монастиря і розумності свого першого пожертвування; для риторики Беди це було «відхиленням від теми». Невідомо навіть, чи відвідав король обитель особисто, надіслав когось із приближених або запросив

Бенедикта до себе[29, с. 23 – 27]. У записі Беди найважливішим були якості настоятеля, що призвели короля до усвідомлення користі додаткового пожертвування, що закономірно призвело до розширення обителі. Настільки ж лапідарно описані три подорожі Біскопа в Рим: повідомляються лише результати поїздки, а все, що не відноситься прямо до монастиря і діяльності настоятеля, – ігнорувалися. Відсутність Бенедикта Біскопа на поточний рік і довше була описана в наступній манері:

Після дворічного настоятельства в монастирі Бенедикт знову поїхав з Британії в Рим. Це була його третє подорож, що завершилося так само благополучно, як і попередня [1, с. 77 – 83].

Подібним чином описана і життя Кеолфріда, яка займає всю другу книгу трактату. Примітно, що життя як такого не видно в потоці справ Кеолфріда як настоятеля, який очолював обитель святих апостолів Петра і Павла в протязом 28 років. Однак про його повсякденні заняття свідчить єдиний фрагмент:

Кеолфрід, після того як він дотримувався статут, який він сам, так само як і його батько Бенедикт, завбачливо склав з досвіду древніх, після того як він проявив незрівнянну старанність в співі псалмів і молитов, які він не залишав ні на один день, після того як він показав себе чудово ревним в приборканні грішників і в той же час розсудливим в заохоченні слабких, після того як він мав звичай до такої міри утримуватися від їжі і пиття і не звертати уваги на одяг, що рідко зустрічається у наділених владою, бачить, що він уже старий і досяг повноти днів [6, с. 77 – 81] ...

Таким чином, 28 років управління обителлю і 43 роки пресвітерства Кеолфріда промайнули як один день. Однак після того, як він зважився скласти з себе сан і їхати в Рим, час починає відраховуватися в днях і годинах. Це свідчить, що для Беди не існувало єдиного історичного часу і відлік вівся за різними шкалами. Всі найважливіші для автора дати приведені по всесвітньому часу від Різдва Христового. До таких належать заснування обителі в Вермуті і смерть Кеолфріда. Події англійської політичної і церковної історії вважаються

за термінами правління королів різних династій, а точні дати не називаються. Події, для яких потрібно співвіднести історію англійської церкви або обителі з подіями поза країною, датуються по понтифікату Пап Римських [1, с. 43 – 56]. Історія монастиря починається з його заснування, і цей відлік пов'язує земний час з вічністю. Реальна, земна історія має значення лише остільки, оскільки впливає на життя обителі або пов'язана з особистістю настоятеля. Сприйняття часу є лінійним, Беда в своєму розпорядженні події в причинно – наслідковому зв'язку, прагнув виявити і донести до читача у простому вигляді.

3.2. Рукописна традиція та друквані видання. Інтелектуальна спадщина Беди налічувало близько 40 праць, але в різний час йому приписувалися твори на різноманітні теми. Серед них – два невеликих музичних трактати, опубліковані Мінем в PL (tomus 90, col. 909 ss.) Під назвами, відповідно, *Musica theorica* (inc. *Notandum quod, cum omnis ars in ratione contineatur*) і *Musica quadrata seu mensurata* (inc. *Quoniam circa artem musicam*). Перший з них являє собою чергову (недатований) Схолії до «Основ музики» Боеція, другий – «Трактат про музику» Магістра Ламберта (XIII століття) [22, с. 65 – 71].

В каталозі М. Лейстнер 1943 року зафіксовано близько 950 рукописів різних праць Беди VIII – XV століть. За Дж. Брауну, вже після публікації Лейстнер було виявлено не менше 100 рукописів Беди, що не врахованих в вийшли раніше дослідженнях. Однак втрачено набагато більше: вважається, що в результаті політичних потрясінь в Англії, починаючи з XIV століття, було знищено приблизно 80% всіх рукописів Беди. Найбільше збереглося рукописів «Церковної історії народу англів», яких налічується понад 160; вони каталогізовані в дослідженні Б. Колгрейва і Р. Майнерсу (1969) [23, с. 231 – 243]. Найбільш ранніми і точними вважаються два рукописи: так званий Манускрипт Мура (по імені власника), переписаний в обителі Веармута – Ярроу не пізніше 737 року, і Санкт – Петербурзький рукопис, що відстає за часом від першої приблизно на 6 – 10 років [23, с. 241]. Унікальною її роблять маргіналії на нортумбрійському діалекті, які представляють єдиний відомий

гімн англосаксонського поета Кедмона, чий частковий прозаїчний переклад на латинську мову приведений в книзі Беди [22, с . 67 – 70]. До цих двох манускриптів сходять сім'я рукописів – так званий «Тип М». До рукопису, що зберігалася в Фульдського абатстві, сходять «Тип С». За Ч. Пламмеру, її прототип був створений в Ліндісфарні або однієї з осель Кента. «Церковна історія народу англів» за наказом Альфреда Великого була переведена на англосаксонський мову; ця версія збереглася в п'яти рукописах і трьох копіях, знятих до XII століття. Джерелом для перекладу послужив латинський манускрипт «Типу С». Цей текст був вперше надрукований в Кембриджі А. Вілоком в 1643 році і перевидавався тричі.

Інтелектуальна спадщина Беди раніше всього виявилось потрібна в Ірландії: один з рукописів, що містить його екзегетичні праці, переписана всього 14 років після його смерті. Всього збереглося 4 рукописи з древньо – ірландського, переписаних до 790 року, в яких використовувалася екзегеза Беди. В Ірландії були відомі всі основні праці богослова і історика [27, с. 467 – 481]. Уже до кінця VIII століття рукописи Беди були в багатьох найважливіших монастирських центрах Європи. Р. Маккітерік виявила 120 рукописів праць Беди каролінгської епохи тільки на колишніх східно – франкських територіях, а всього збереглося не менше 390 манускриптів Беди, переписаних до кінця IX століття. Далі праці Беди з'явилися в Скандинавії і в Ісландії; у всякому разі, «Про порядок часів» Беди цитується в передмові до «Ланднаумабоук» і двічі – в «Сазі про Олафа Трюгвассоне». В Ісландії збереглися його коментарі до Книги Буття і Діяння апостолів, а в ісландській версії життя св. Освальда нортумбрійського містяться посилання на «Церковну історію».

На південь від Альп праці Беди стали більш відомими до епохи Ренесансу (Реформації і Контрреформації); в Італії його рукописів збереглося більше, ніж в Іспанії та Португалії. Видання окремих праць Беди з'явилися незабаром після винаходу друкарства. «Церковну історію» вперше надрукував Генріх Еггештайн в Страсбурзі в 1475 році, вона була об'єднана з «Церковної

історією» Євсевія в перекладі Руфіна. Наступні перевидання 1500 і 1506 років також об'єднували праці Євсевія і Беди. Перше зібрання творів в трьох томах було випущено в 1521 – 1536 роках Йоссі Баде (третій том вже після його смерті) і в 1544 – 1545 роках було передруковано Жаном де Руан. У 1563 році Іоганн Герваген – молодший зробив в Базелі велике восьмитомне зібрання творів Беди, однак фактично це було те ж збори де Руан, доповнене великим числом псевдепіграфів. Це зібрання перевидавався в 1622, тисячі шістсот вісімдесят два і 1 688 роках в Кельні. Перший переклад «Церковної історії» на англійську мову випустив в Антверпені в 1565 році Томас Степлтон в надії на звернення в католицизм Єлизавети Англійської. Він надовго став основною англійською версією головного праці Беди. У 1843 – 1844 роках Дж. Джайлс опублікував нове зібрання творів, взявши за основу видання Герваген, в якому виправив найбільш кричущі помилки і помилки. У цьому виданні ігнорувалися леми, які коментують біблійні пасажі. Ці особливості були відтворені Жаком – Полем Мінем в його «Латинської патрології», в якій повне зібрання творів Беди склало томи 90 – 95. За виданням Міня його найчастіше і цитують. Авторитетне критичне видання «Церковної історії» в двох томах випустив Ч. Пламмер (1896). Через загальну тенденцію зосередження дослідницьких інтересів тільки на «Церковної історії» після майже сто років не було спроб систематичного видання трактатів і коментарів Беди. Тільки після 1960 року пішла велика серія критичних видань всіх творів Беди Високоповажного [25, с. 58 – 63].

3.3. Інтелектуальний вплив його праць. За життя Беди у його творів було порівняно небагато читачів і слухачів; але вже незабаром після його смерті копії рукописів получили поширення не тільки в Британії, але і на континенті. Через сто років після смерті Беди його ім'я було оточене особливим ореолом. В середні віки значною популярністю користувалися екзегетичні праці Беди Високоповажного, гомілії, вишукування в області літочислення, церковного календаря. Велику популярність здобула

«Церковна історія народу англів», що стала своєрідним каноном історичного описання для багатьох середньовічних авторів в Британії і на континенті. У Новий час «Церковна історія» принесла Беді славу «батька англійської історії» [13, с. 195 – 196].

В середні віки, Новий і Новітній час відбувалося звернення не тільки до робіт Беди, але і до особистості їх автора. У європейській культурі сформувався ряд образів Беди Високоповажного. Свій внесок в їх створення внесли як читачі його книг, так і ті, хто, можливо, ніколи не відкривав творів англо – саксонського письменника, але почитав Биду як місцевого святого, знав про нього як про мудреця «старовини». Після смерті Беди навколо його імені поступово почали складатися легенди, в яких розповідалося про його чудеса, святості. Легенди, в яких фігурував Беда, побутували довгий час; нові часи викликали до життя нові перекази. Образ англо – саксонського святого – вченого змінювався, в різні епохи він набував риси, які виглядали актуально і сучасно. Протягом століть «легендарний» Беда пройшов шлях від чудесного проповідника, який силою слова оживляє камені, до основателя університетів в Парижі і Кембріджі [13, с. 198].

У листі Кутберта були представлені дві сторони чеснот Беди, згадки про яких з того часу незмінно супроводжували його: Беда – учитель, наставник в вірі, до останньої переживав про те, «щоб пробудити нас від сну душі», і Беда – праведник, в сльозах і – молитвах чекав Суду в надії на здобуття «небесної нагороди».

Приклад Беди, у викладі Кутберта, представляв свого роду ідеал, до якого слід було прагнути, – високий і, одночасно, – близький за рахунок того, що жива пам'ять про цю людину зберігалася в стінах монастиря. Уявлення про те, наскільки читані були роботи Беди, і наскільки відомий був їх автор, можна скласти з послань і висловлювань християнських письменників другої половини VIII – початку IX ст., Цитат, що дійшли до нашого часу рукописів, а

також за включеннями назв праць Беди в каталоги бібліотек. Ще за життя Беди його твори набули певної популярності за межами Ярроу [14, с. 87 – 89].

Після смерті Беди Високоповажного пам'ять про нього зберігали його учні. З них найбільш відомі були абат Ярроу Кутберт і архієпископ Егберт. У Йорку Егберт заснував школу, в якій вивчалися твори Беди. У ній здобув освіту, викладав, а з 778 року очолив її один з найбільших англо – саксонських вчених Алкуїн. Народжений в рік смерті Беди, Алкуїн вважав себе його учнем. Перебуваючи на службі у Карла Великого, він прагнув підтримувати зв'язок з монастирем Веармутом – Ярроу (як випливає з його листів громаді цього монастиря) У трактуванні Алкуїна Беда являв собою приклад благочестя і смиренності.

Копії його праць привіз з собою Алкуїн. Граматичні роботи Беди, його проповіді на Святі Писання мали значний вплив на зміст і форму трактатів і гомілій, написаних і самим Алкуїном, і його послідовниками. Школа Алкуїна в Турі, названа «другим Йорком», де вивчалися твори Беди, дала життя багатьом школам в державі франків. Це сприяло поширенню слави Беди як вчителя і авторитетного письменника на континенті [13, с. 201].

Твори Беди мали велике значення для англо – саксонських місіонерів в Тюрінгії, Баварії, Фрісландії, в землях франків св. Боніфация і св. Раймунд. «Апостол Німеччини» св. Боніфаций в 746 – 747 рр. в листі Егберт в Йорк просив надіслати йому якісь роботи Беди, про який він чув як про людину, «якого Божественна благодать збагатила духовним розумінням», який «блищав на зразок церковної свічки ... знанням Писання». Пізніше він дякував Егберту за копії і знову висловлював бажання мати твори «роботи прозорливості дослідника Письма» Беди, які могли б допомогти йому в проповідях: Гомілії та відгуки на «Притчі Соломонові».

Книги Беди надали англо – саксонським місіонерам допомогу в проповідуванні віровчення, оскільки свого часу вони були написані з урахуванням «непідготовленості ... народу англів». Практична користь творів

Беди і постійне звернення до них місіонерів зіграли свою роль в утвердженні образу Беди як «світильника церкви, запаленого Св. Духом» на благо всім віруючим.

Учні св. Боніфація і св. Раймунд з Фризії, Тюрінгії, Баварії, в свою чергу, відправлялися в Йорк, в школу Егберта і привозили звідти копії творів Беди Високоповажного, які поповнювали монастирські бібліотеки. До наших днів дійшов ряд списків творів англо – саксонського автора, виконаних на континенті в VIII столітті. До них відносяться два манускрипти з коментарями Беди до Євангелія від Луки (Корбі), копія тлумачень «Книги Товита» (Фрайзінг), списки трактатів «Про поетичне мистецтво» і «Про фігури» (Санкт – Галлен), «Про орфографії» (Монте – Кассіно), «Про природу речей» (Вюрцбург і Кельн), «Про фігури» (Флері). У IX столітті назви книг Беди були включені в каталоги монастирських бібліотек Рейхенау, Фульда, Вердена, Вюрцбурга, Лорша.

В цей же час «Церковна історія» послужила одним з важливих джерел для складання «Англо – саксонської хроніки», а її частина була переведена на давньоірландський язик. Хоча основними читачами книг Беди були клірики, ці тексти були необхідні представникам різних соціокультурних груп. Відомо, що король Альфред вважав цей твір за необхідне читанням для мирян. Здається, що звернення до «Церковної історії народу англів» і до Беди, як автору історичного твору, в період, коли в Британії склалося єдине королівство, було першим прочитанням цього тексту, при якому основна увага приділялася світським сюжетів (втім, в безпосередньому зв'язку з їх вищим сенсом). «Церковна історія» поставала як розповідь про героїчне минуле англо – саксів, побачених як єдиний «народ англів». Так, до образам Беди Високоповажного була додана ще одна риса, яка стала головною для інтерпретаторів його робіт в Новий час – Беда розглядався як «батько історії» англо – саксів, (згодом – «батько історії» англійців), достовірно свідчив про події минулих століть. Популярність Беди Високоповажного в Середні століття складалася з слави

автора, який залишив «дорогоцінні томи» з найрізноманітніших питань – від будови алфавіту до пристрою космосу, і репутації праведника. Уявлення про те, що в працях Беди відбилося глибоке знання минулого і сьогодення, Божественної і людської історії, сприяли створенню образу Беди – мудреця, який вирішує питання, непосильні для простих людей. Проникнення в глибинний сенс Св. Письма, яке могло дозволити Беді коментувати Біблію і пояснювати праці отців Церкви, мало свідчити про посвячення Беди в таємниці Божественного Одкровення. За словами Ноткер Заїка, після св. Григорія Беда зробив найбільший внесок в розкриття смислів Біблії.

У середовищі духовенства англосаксонський монах сприймався як церковний учитель, чиє слово заслуговувало великої довіри. Таке ставлення можна пояснити кількома причинами. У самих текстах Беди була закладена ідея лаконічного і точного перекладу складних міркувань християнських вчителів, їх поглядів на людську природу, історію і космологію. За його спиною стояли найавторитетніші ранньохристиянські письменники, які підкріплювали його власні судження вагою своїх слів. Характерною особливістю робіт англо – саксонського автора було те, що в них примирялися протиріччя між положеннями різних концепцій.

Починаючи з Середніх століть, аж до нашого часу читачами творів Беди відзначалася притаманна йому особлива «любов до точності». Англо – саксонський автор здобув репутацію одного з найбільш «правдивих істориків» Середньовіччя. Нарешті, роботи Беди сприймалися як праці одного з ранніх, древніх авторів, який стояв ближче до «витоків», міг бути «свідком традицій» римської церкви. Все це сприяло тому, що до творів Беди Високоповажного неодноразово зверталися в пошуках вагомого судження; до допомоги його текстів вдавалися в важких випадках, коли було необхідно знайти правильну відповідь на те чи інше питання щодо церковних постанов або подій минулого. Показово наступний вислів єпископа Меца Амаларіх: «Ми можемо продемонструвати це положення на основі слів вчителя Беди. Нехай він

стверджує це, посилаючись, на кого йому буде завгодно. Для нас же його свідчення достатньо».

Особливу проблему становить вивчення історії культу і канонізації англо – саксонського монаха. Велика складність розгляду цього сюжету пов'язана з тим, що в результаті навали вікінгів, а пізніше і нормандського завоювання церковне життя в Північній Англії двічі переривалося. Практично не збереглося джерел, що дозволяють проаналізувати, як складався культ Беди в британській церкві в VIII – XI ст.

У IX столітті культ Беди, мабуть, не був широко поширений в Британії. Монастирі Нортумбрії, як правило, мали своїх місцевих святих покровителів. Біду шанували в першу чергу в Ярроу, як локального святого; крім того, здається, що ідея про його святості була значима саме для читачів його творів, які використовували його праці.

Однак, у другій половині IX століття в Північній Англії все більш чітко виявлялися риси занепаду освіченості – школа Егберта була винятком із загальної тенденції. Після смерті її засновника і переїзду Алкуїна до двору Карла Великого в Нортумбрії практично не залишилося тих, хто продовжував би традиції своїх високовчених попередників. На континенті ж культ Беди був пов'язаний з пам'яттю про святих англо – саксонських місіонерів: так, в IX ст. ім'я Беди було поміщено серед імен святих, поминаються в Фульде, де був похований св.Боніфаций.

Розповідь про тлумачення Бідою написів на римських воротах, мабуть, має менше відношення до самого англо – саксонському вченого. В середні віки подібні історії про розшифровку різного роду абревіатур були досить поширені і приписувалися багатьом мудрецам. У випадку з Бідою така легенда з'єднувала два сюжети – про подорож до Риму і про походження іменування «Venerabilis».

Поясненню виникнення цього слова присвячувалося чимало легендарних історій. Найбільш відомим є розповідь про ченця, який тесав на надгробку Беди

епітафію. Не в силах підібрати слово, яке б підходило за розміром в рядок: «Nis sunt in fossa Bedae ... ossa» («Тут у поросі покояться кістки ... Беди»), монах пішов спати. Вранці, повернувшись до своєї роботи, він побачив висічене рукою ангела слово «VENERABILIS».

Згідно з іншим переказом, в старості Беда осліп. Якийсь нікчемний чоловік, щоб посміятися над праведником, запропонував йому відправитися в храм і проповідувати перед великим зібранням народу. Сам же він відвів сліпого в пустелю, де не було нічого, крім голих каменів. Беда виголосив натхненну проповідь і, коли він закінчив говорити, камені зраділи і відгукнулися: «Амін, високоповажний отче».

Монастирі Нортумбрії в той час перебували в запустінні. «Церковна історія народу англів» прочитувалась християнами – англосаксами як розповідь про «золотий вік» англійської церкви. Особистість Беди сприймалася в нерозривному зв'язку з тим образом минулого, яке він представив в своїх працях, в контексті тих діянь, які здійснювали його герої – святі, проповідники, вчителі. Останки автора «Церковної історії народу англів» повинні були спочивати разом з реліквіями тих, про кого він писав.

Така людина, як Беда, визнаний у всій Європі, не міг вести усамітнене життя десь на краю світу. Його слави повинні були відповідати настільки ж великі діяння в загальноєвропейському масштабі. Одним з таких діянь стало заснування університетів Англії та Франції.

У XVII ст. французький дослідник Дю – Буле у праці «Історія паризького університету» писав, що в XV столітті в університеті велися запеклі суперечки між французькими та англійськими студентами.

Останні обгрунтовували свої претензії на привілейоване становище в університеті тим, що його заснував їх співвітчизник – Беда. За словами Дю Буле, тато Мартін V (1417 – 1431), згідно з переказами, відправив до Парижа легата з метою залагодити конфлікт. Розповідали, що легат підтримав сторону

англійців і погодився з тим, що Беда на шляху до Риму дійсно зупинявся в Парижі і заснував там університет.

В цей час в Оксфорді та Кембриджі склалися дві школи з вивчення англо – саксонської історії, початок якої відраховували від подій, описаних в «Церковній історії народу англів». Саме Кембридж почав перше в Англії видання праць Беди в 1643 році. Такі центри як Кембридж чи університет Парижа, чия слава представлялася гідної слави Беди, прекрасно підходили на цю роль. Ідея спадкоємності знання і образ Беди – засновника наукової традиції залишалися актуальними і для викладачів Оксфорда кінця XIX – першої третини XX століття. «Беда навчив Егберта, Егберт навчив Алкуїна, отже, ми можемо розглядати Алкуїна як духовного онука Беди. Духовний онук Беди служив онукові Карла Мартела в новому встановленні освіти в Європі. З Карлом Великим закінчується період Темряви: Цивілізація знову поступово просувається вперед.

Так в 1936 році професор англійської мови в Лондонському університетському коледжі Р.У. Чамберс говорив про його власних вчителів, оксфордських професорів: У.П. Кере, С.Дж. Крофорд та Ч. Пламмері. Зауважимо, що в цьому контексті змінилася сама ідея про зміст «знання» Беди, переданого нащадкам: до розуміння його праць відносилось не стільки істинне розуміння основ віровчення, скільки як висока вченість та дух наукового подвижництва.

ВИСНОВКИ

Беда Венерабіліс був найбільш плідним латинським письменником англосаксонської Англії і дійсно одним з найвидатніших авторів раннього Середньовіччя. В кінці своєї найзнаменитішої роботи, *Historia ecclesiasticalgentis Anglorum*, він дає коротку автобіографічну замітку, яка залишається відправною точкою для того, що ми знаємо про його життя і багатьох творах.

Особливе досягнення Беди стає ще більш очевидним, якщо дивитися на нього з точки зору попередніх йому століть. На початку століття, в якому народився Беда, в його королівстві (фактично, здебільшого сучасна Англія) правили язичники, у яких не було письмових традицій навчання або грамотності, про які можна було б говорити. І все ж до кінця того століття Беда стояв як один з найбільш грамотних та освідчених людей в усьому західному християнському світі.

Заснований князем Бенедиктом Біскопом 628 – 690 на землі, подарованій королем Еккфрітом (бл. 645 – 685), Вермоут – Ярроу був виключно багатим будинком. Сам Бенедикт пішов на все, щоб імпортувати в свою рідну Нортумбрію атрибути християнської культури, з якими він стикався за кордоном під час багатьох поїздок на континент. Він привіз мулярів і складувів з Галлії, щоб побудувати церкву в римському стилі; він сам розробив чернечий устав, заснований на правилі святого Бенедикта (бл. 480 – 547) і на звичаях сімнадцяти монастирів, які він відвідав під час своєї подорожі по Галлії; і, що найбільш важливо, він придбав «багато книг всього божественного вчення» і дав своїм ченцям християнську програму священного навчання. Бібліотека Вермута – Джарроу, в якій зберігається близько 250 томів біблійних і святоотецьких творів, була неодмінною умовою великих інтелектуальних досягнень Беди. На піку своєї авторської кар'єри (700 – 735 pp.), Цей монастир – близнюк став одним з основних інтелектуальних центрів Західної Європи,

зробивши істотний вплив як за кордоном, так і вдома. Бо він не тільки переніс ідеї пізньої римської античності і раннього християнського світу в верхні північні межі західного християнського світу, а й досяг успіху в тому, щоб перенести їх назад – у формі власних творів Беди або того іншого знаменитого Вермута – Ярроу. Його велика Вульгатська Біблія, відома як «Codex Amiatinus», для вжитку в усій християнській Європі.

Сьогодні репутація Беди – це в основному репутація історика, заснована на визнанні важливості його роботи, яку студенти і звичайні читачі, швидше за все, знають. Екзегетичний корпус Беди складається з вісімнадцяти коментарів і п'ятдесяти проповідей Євангелія. Самі коментарі бувають двох видів: або вірш за віршем на постійній основі, або майже цілі книги (тут представлені його коментарі до Буття, Першій книзі Царств, Пісні Пісень, Притчі, Марка, Луки, Сім католицьких послань та Апокаліпсис) або обговорення вибраних віршів або розділів (сюди входять його обговорення скинії(похідні храми євреїв) і Храму, різні питання, що стосуються Книги Царств, вісім різних питань як по Старому, так і по Новому Завіту, адресовані священику Нотхельму, його трактування Пісні Авакума, його зречення від діянь і його збірка листів Павла). Два листи Беди також мають тлумачення: роботи, відомі як *De mansionibus filiorum Israel* (Про місця спочинку дітей Ізраїлю) і *De eo quod ait Isaias* (Про те, що говорить Ісайя).

Латинський стиль цих коментарів і навіть деяких євангельських проповідей має тенденцію бути складним в порядку слів і граматичній структурі, особливо в порівнянні з більш класичною прозою історичних і освітніх творів Беди. Переклад коментарів на англійську мову є недавнім і дуже важливим аспектом в працях Беди, що робить ці незрозумілі тексти доступнішими для більш широкої аудиторії англійських читачів. Оскільки праці Беди як історика також включають його агіографічні твори, основні роботи, які відносяться до цієї категорії, включають не тільки церковну історію англів, але і *Historia*

abbatum, роботу в двох книгах, що розповідає про заснування Вермута – Ярроу і життя його перших настоятелів.

Таким чином, як і його попередник 4 – го століття, *Historia Ecclesiastica* Євсевія, для якого він, безумовно, виглядав як зразок. Історія Беди – це цілеспрямоване виправдання християнства, тріумфальна історія поразки релігії невір'ям і єресю. Але копнувши глибше, читач стикається з іншими цілями.

Переважна увага до Нортумбрії, власним королівству Беди, натякає на заклопотаність автора будинку. Найбільш чітко вони викладені в іншому творі, *Epistola ad Ecgberhtum*, докладному листі з докором реформістів, яке Беда написав за кілька місяців до своєї смерті в травні 735 року Егберт, єпископу Йорка (помер 766), закликаючи його звернутися до проблеми в нортумбрійській церкві, пов'язані з корумпованими священнослужителями, неефективним навчанням і занепадом чернечих цінностей. Прочитайте поруч з цим листом: НЕ може бути зрозумілий як відповідь на ті ж проблеми, його зібрання святих царів і святих є образами немає минулої слави, а для наслідування справжньому. Беда пише в передмові до НЕ «Якщо історія розповідає про хороших людей і їх хорошому стані, вдумливий читач буде наслідувати добрим людям та вчинкам; якщо він фіксує злі наміри нечестивих людей, побожний і ревний слухач або читач не менш ефективно займається, щоб уникати того, що шкідливо і хибно, а сам з більшою обережністю домагається того, щоб самому навчитися бути добрим і приємним в його очах. Бога. «Решта творів Беди можна згрупувати під заголовком «просвітницькі». Сюди входять два трактати, *De temporibus* і *De temporum ratione*, присвячені хронологічним обчисленням, починаючи від дня на одному кінці і закінчуючи світовими століттями на іншому, до яких Беда додав огляд обчислень (тобто Обчислення Пасхи за допомогою астрономічних розрахунків). ; *De Natura* гегіт, огляд космології; і три трактату, присвячені граматиці і риториці, *De arte metrica*, *De schematibus et tropis* і *De orthographia*. І знову досягнення Беда дійсно значимо. Келвін Кендалл зазначає: «Щоб скласти

кількісний вірш в епоху, коли носії латині вже не могли розрізняти на слух різницю між довгим і коротким голосним і коли не існувало словників для збереження історичної довжини голосних, що існувала в класичній стародавності, потрібно запам'ятати величезну кількість класичних віршів. А проводити складні обчислення, що вимагають розподілу в стовпчик або використання дробів, при роботі з римськими цифрами на кілька порядків важче і займають багато часу, ніж з арабськими цифрами. Беда, безсумнівно, зобов'язаний своїм досягненням як чудовій пам'яті, так і набору великих майстрів свого діла, та гарному набору вчителів які дали йому найкращу освіту за тим часом та географічним положенням».

Ці роботи, таким чином, дають уявлення як про масштаби видатної освіти Беди, так і про його роль вчителя в класній кімнаті в Вермут – Ярроу. Слід підкреслити, що в цей час і в цьому місці мета освіти змістилися в порівнянні з цілями старої Римської імперії. Тепер в центрі уваги було розуміння латинської Біблії, якій підпорядковувалися всі інші цілі. Таким чином, ці трактати Беди були задумані і як підручники, призначені для задоволення фундаментальних практичних потреб чернечної освіти, що викладається в Вермут – Ярроу, де все, що мало значення, – це знання Слова Божого, а не гуманітарні науки самі по собі. *De orthographia* з його алфавітним лікуванням поширених помилок правопису, таким чином, за умови, якщо є довідник навчання в початковій латині – це дуже полегшує вивчення трактатів та старих версій біблій.

В той час *De arte metrica* і *De schematibus et tropis* надавали інструкції зі складання латинських віршів та аналізу образної мови, відповідно, які необхідні для повного розуміння християнського священного тексту. Проте, саме в цих двох останніх роботах стає очевидним розрив між Бедою і класичним минулим. Беда показує себе обдарованим поетом, здатним скласти класично правильні гекзаметри з витонченістю і тонкістю. Однак, як і багато християнських авторів до нього, Беда вважав язичницьку літературу проблематичною, оскільки її краса і аморальність забирали розум від Бога і

переносили його в сторону гріха. Ступінь обережності Беди в цьому відношенні явно простежується в *De arte metrica*, де ілюстративні цитати з класичних поетів зведені до мінімуму. Ставлення Беди до класичної літератури було більш тонким, ніж може здатися на перший погляд, часом обережним або ворожим, але врешті – решт він відмовився повністю заборонити її, оскільки розумів її цінність для історії та вивчення певних наук. Беда помер від хвороби 26 травня 735 року. У нас є звіт про його останні дні, зроблений його учнем Кутбертом, який огортає майстра ауурою святості. Беда, однак, ніколи не канонізувався ні в якому формальному сенсі; на початку 9 століття він був оголошений *venerabilis* на соборі в Аахені, і з тих пір цей епітет застосовується до нього постійно.

Справді, з його власних днів до раннього Нового часу саме його біблійні коментарі та освітні трактати шукали латинські читачі. З цієї, серед інших причин, Беда, безсумнівно, є однією з найважливіших інтелектуальних і авторитетних фігур, що процвітали між цивілізацією стародавнього світу та її відродженням в епоху Відродження XII і XVI століть.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Беда Достопочтенный. Церковная история народа англов / Пер. с лат., вступ. статья, комментарии В. В. Эрлихман. – СПб: Алетейя, 2001. – 363 с. – (Рах Britannica). Беда Достопочтенный. Книга о природе вещей / Пер. с лат. и комм. Т.Ю. Бородай // Вопросы истории естествознания и техники. 1988. №1. С.139 – 152.
2. Досточтимый Беда. Гомили и праздник благовещения всеблаженной Богородицы Марии (Лк 1:26 – 38) / / Альфа и Омега 4(18) / Пер. М. Ненароковой. М., 1998.
3. Досточтимый Беда. Житие блаженного Феликса / / Диалог с временем. Альманах интеллектуальной истории. Вып. 8 / Пер. М.Р. Ненароковой. М., 2002.
4. Исидор Севильский. О природе вещей / / Социально – политическое развитие стран Пиренейского полуострова пр феодализме / Пер. и коммент. Т.Ю. Бородай. М., 1985
5. Bede's Lives of the Abbots of Wearmouth and Jarrow / Trans. P. Wilcock. Newcastle upon Tyne: Frank Graham, 1973.
6. The Reckoning of Time / Trans. F.Wallis. Liverpool University Press, 1999

Література

Один автор

7. Вайнштейн, О.Л. Западноевропейская средневековая историография / О.Л. Вайнштейн. — Москва — Ленинград : Наука, 1964. — 483 с.
8. Глебов А.Г. Три англосаксонские грамоты IX века (предисловие, перевод и комментарий) // Исторические записки. Труды исторического факультета ВГУ. 1996. Вып.1. С.195 – 200.
9. Гутнова Е. В. Историография истории средних веков (середина XIX в. – 1917 г.) / Е. В. Гутнова. – Москва : Высшая школа, 1974. – 400 с.

10. Гвоздецкая Н. Ю. Беда: монах, ученый, поэт (около 673—735) // Интеллектуальная история в лицах: семь портретов мыслителей средневековья и возрождения. Иваново, 1996. С. 25—40;
11. Зверева В. В. «Нове сонце на Западе»: Біда Високоповажносте и его годину. – СПб. : Алетейя, 2008. – 248 с. – (Рах Britannica).
12. Зверева В.В. Беда Достопочтенный в историографической культуре XIX – XX вв.: четыре интерпретации // Диалог со временем, 1. М., 1999.
13. Зверева В.В. Представление Беда Достопочтенного о устройстве мира // Наука о культуре, 5. М., 1998
14. Зверева В.В. Формы и способы историописания в «Церковной истории народа англоv» Беда Достопочтенного // Восточная Европа в Древности и Средневековье. М., 2000.
15. Ларионов В.Л. К вопросу об исторической концепции Беда Достопочтенного // Вопрос историографии зарубежной истории / Ред. Г.В. Рокина. Йошкар – Ола, 1991
16. Лучинский Ю.В. Жанр видений в структуре «Церковной истории» Беда Достопочтенного // Филология. №9. 1996. С. 40 – 45.
17. Малицкий Н.В. Беда Достопочтенный / / Христианство. Энциклопедический словарь / Ред. С.С. Аверинцев. М., 1993. Т.1.
18. Мельникова ЕЛ. Образ мира. Географические представления в Западной и Северной Европе. V – XIV века. М., 1998.
19. Ненарокова М. Р., Досточтимый Беда — ритор, агиограф, проповедник. — М.: ИМЛИ РАН, 2003. — 272 с.
20. Ненарокова М. Р. Досточтимый Беда — ритор, агиограф, проповедник. — М. : ИМЛИ РАН, 2003. — Вып. 9. — 272 с. — (Литература Средних Веков, Ренессанса и Барокко).
21. Ненарокова М.Р. «Между небом и землей...» Метафора у Досточтимого Беда // Атлантика. Записки по исторической поэтике, 2. М., 1996. С.62 – 71.

22. Добиаш – Рождественская О. А. Культура западноевропейского средневековья : Научное наследие. — М. : Наука, 1987. — С. 191—194. — 345 с.

Два і більше авторів

23. Гене, Бернар. История и историческая культура Средневекового Запада / Пер. с фр. Э. Береговской. — М. : Языки славянской культуры, 2002. — 496 с. — (Studia historica).

24. Петров В. В. Эсхатология Беда Досточтимого и естественная философия его времени // Интеллектуальные традиции в прошлом и настоящем (исследования и переводы) / Сост. и общ. ред. М. С. Петровой. — М. : Аквилон, 2014. — Вып. 1. — С. 102—114. — 288 с.

25. Петрова М. С. Риторико – грамматические работы Беда Досточтимого в контексте лингвистического знания Поздней Античности и раннего Средневековья // Интеллектуальные традиции в прошлом и настоящем (исследования и переводы) / Сост. и общ. ред. М. С. Петровой. — М. : Аквилон, 2014. — Вып. 1. — С. 36—63.

26. Средневековый мир в терминах, именах и названиях: словарь – справочник / Е. Д. Смирнова; Л. П. Сушкевич; В. А. Федосик. — Минск : Беларусь, 1999. — 383 с.

Енциклопедії

27. Глебов А. Г. Религия и церковь в Англии в средние века / А. Г. Глебов // Православная энциклопедия. — М., 2004. — Т.7. — С. 473 – 482.

28. Фокин А. Р. Беда Достопочтенный // Православная энциклопедия. — М. : Церковно – научный центр «Православная энциклопедия», 2002. — Т. IV: Афанасий — Бессмертие. — С. 426—432. — 752 с.

29. «Беда Достопочтенный» // Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А.М.Прохоров. — 3 – е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1969—1978.